

SUMARIO

ESTUDIOS

GUIEM ORFILA PONS: Els sistemes naturals del terme d'Alaior. Diagnosi de problemes ambientals i propostes per a una ordenació territorial282

EUSEBIO LAFUENTE: Perfil humano del Doctor Orfila.343

VICTORIANO SEOANE: Extracto de una carta de Mr. Alexander Small, cirujano adscrito al Regimiento de Artilleria en Menorca, a Sir John Pringle, Bart. P.R.S. fechada el día 8 de Agosto de 1.775 en el Castillo de San Felipe377

VIDA DE L'ATENEU

CATALINA SEGUI DE VIDAL: Abril, Maig, Juny...387

Depósito Legal: MH, 31-1958

ISSN 0211 - 4550

Redac. y Admon. ATENEO DE MAHON, c/ Conde de Cifuentes, 25

Imp. Editorial Menorca, S.A. — MAHON

**ELS SISTEMES NATURALS DEL TERME D'ALAIOR.
DIAGNOSI DE PROBLEMES AMBIENTALS I PROPOSTES
PER A UNA ORDENACIO TERRITORIAL**

GUIEM ORFILA PONS

Aquest treball va guanyar el premi d'investigació als jocs florals celebrats el passat mes d'abril al Centre Cultural d'Alaior.

INTRODUCCIÓ

L'origen del present treball està en l'informe que s'adjuntà al mapa de paisatge vegetal del terme d'Alaior, encarregat a l'autor pel director de l'equip redactor de la revisió del planejament territorial del municipi. Una revisió corregida i ampliada em permet ara actualitzar dit informe, sense abandonar la concepció descriptiva general.

La realització del text, junt amb la cartografia, és indeslligable d'una prèvia feina de camp. Aquesta, permet una recopilació exhaustiva de la informació real, que pot ser ordenada de forma coherent després explicant les característiques definitòries del medi físic, els components biològics, les relacions ecològiques comunes i els desequilibris detectats en el territori que s'estudia.

El document dona en conjunt un tractament inèdit del territori alaioreníc, reunint per una vegada aspectes particulars desconeguts fins ara (com és la distribució a sobre el terreny de les principals comunitats vegetals) i consideracions globalitzadores d'allò que defineix la història natural i com es manifesta realment. En aquest sentit, i per no incidir en la investigació meticulosa d'algun aspecte concret —que requeriria un estil diferent—, vol aproximar-se a l'intenció de posar a les mans d'un públic ampli i no especialitzat uns continguts útils amb l'objectiu de facilitar una cultura ambiental necessària. Considerant que avui és molt urgent construir ponts per el contacte entre el món de la ciència i el reste de la societat, es fa possible utilitzar feines com la present com a instruments de divulgació que omplin un buit informatiu que encara és massa gran.

Guiem Orfila Pons

Maó, 14 de febrer de 1984

1. El medi geològic com a definidor de paisatges i ambients.

El territori d'Alaior és, d'entre els set municipis de Menorca, el quart en extensió. Ocupa una porció central i majoritàriament sud-central a l'illa, no disposant de litoral al nord; conflueix, just entre els quilòmetres 11 i 12 de la carretera Maó-Fornells, amb els termes d'Es Mercadal per l'oest i de Maó per l'est. Posseeix una notable diversitat d'ambients, distribuïts a sobre substrats geològics també variats. D'aquests darrers, totes les èpoques geològiques s'hi troben representades: platges i al·luvions del Quaternari, calisses del Terciari —Miocè—, arenisques silíciques i diverses roques carbonatades del Secundari —Triàssic i Juràssic— i algunes lloses silíciques del Primat.

Al nord d'Alaior domina un ambient forestal bastant uniforme, en majoria a sobre terres calcàries, però també a sobre les roques abruptes de naturalesa silícia, que en el límit superior del territori aporten un contrast paisatgístic diferenciat del reste. A la part sur de la població, la vegetació boscosa disminueix molt considerablement, accentuant-se una uniformitat arbustiva dispersa i de mitjana altària, la qual arriba a ser baixa prop del mar. Això amb l'excepció notable de l'interior i els marges dels barrancs, notables accidents geomorfològics que rompen oblíqüament la horitzontalitat de la plataforma del migjorn. Una costa arenosa, que aporta una extensa barra de dunes fixades que limita una ampla maresma, és succeïda bruscament per un litoral penyassegat uniforme i continu fins el límit del terme cap a llevant. Tot això queda integrat en una unitat paisatgística superior —abastant la completa meitat sur de l'illa—, ja que és inútil xerrar de la diversificació dels ambients naturals amb el condicionant de les divisions polítiques del territori, les quals no han d'influir, o no ho haurien de fer, en la consideració ecològica global de Menorca.

1.1. Funció i activitat del medi geològic.

En el procés d'anàlisi dels elements que componen la Naturalesa ens trobam en primer lloc amb un suport físic inorgànic;

és el que queda definit per les roques, les formes de relleu com a estructures bàsiques del paisatge. Les característiques geomorfològiques de cada localitat resulten de l'actuació en l'espai i el temps dels fenòmens meteorològics locals, que modelen superfícies internes i externes a base de processos físico-químics. Aquests processos són responsables contínuament de canvis en la matèria inerte, ja siguin de disgregació o de construcció de la mateixa. Existeixen cicles sempre actius, en escales de temps molt variables, que permeten la erosió de les roques, llur rotura, desprendiment i desplaçament per pendents i valls, deposició d'aquests materials dins llacs, rius i mars, el sorgiment de nova matèria des de l'interior de la Terra pels volcans, dissolucions i construccions d'estructures de diferent duresa a partir de l'acció de líquids dins coves i a l'exterior, etc.

El medi geològic inclou tot allò que no és orgànicament viu, però és fonamental considerar-lo en el procés de la evolució de les formes vives, perquè es constitueix en el primer suport d'elles. La composició mineral de les roques, segons estiguin de resguardades, inclinades, irrigades, etc., és la primera condició que possibilitarà o no la colonització vegetal. Les plantes, paral·lelament, perpetuaran llur presència proliferant o desapareixent segons el grau d'aclimatació a les condicions ambientals imperants, la possibilitat de dispersió de llavors, les fórmules d'associació amb altres espècies, etc. L'aparició d'animals estarà en funció de l'existència de vegetació —aquàtica i terrestre, microscòpica o no—, que és la primera font alimentària i la que propicia, a la vegada, materials per als nius, possibilitats de refugi i protecció contra depredadors, bàsicament.

En resum, les manifestacions inorgàniques i orgàniques presents en la Naturalesa construeixen un complex de relacions interdependents, i cada element o fenomen no es pot analitzar ni comprendre si no és amb l'estaló del reste. El medi geològic es converteix, així, en la base estructural i a la vegada en complement dels paisatges naturals; paraules que sonen molt buides si no les definim en funció dels factors que les omplen de contingut: atmòsfera, roques, aigua, plantes, animals...

Quina és la expressió del medi geològic al terme d'Alaior, i quins els paisatges naturals associats? Com que la intenció i l'interés no són els de fer àrides descripcions dels tipus de roques i de llurs particularitats, seguiré el camí de situar geogràficament les diferents unitats paisatgístiques actuals, definides pel substrate geològic que les sosté i les fa possibles. Aquesta fórmula, a més de possibilitar una aproximació ecològica dels diferents ambients, en base al tipus de terreny de l'entorn, ajudarà a relacionar més fàcilment el paral·lelisme lògic entre aspectes geològics i aspectes botànics (particularitzats en el capítol segon).

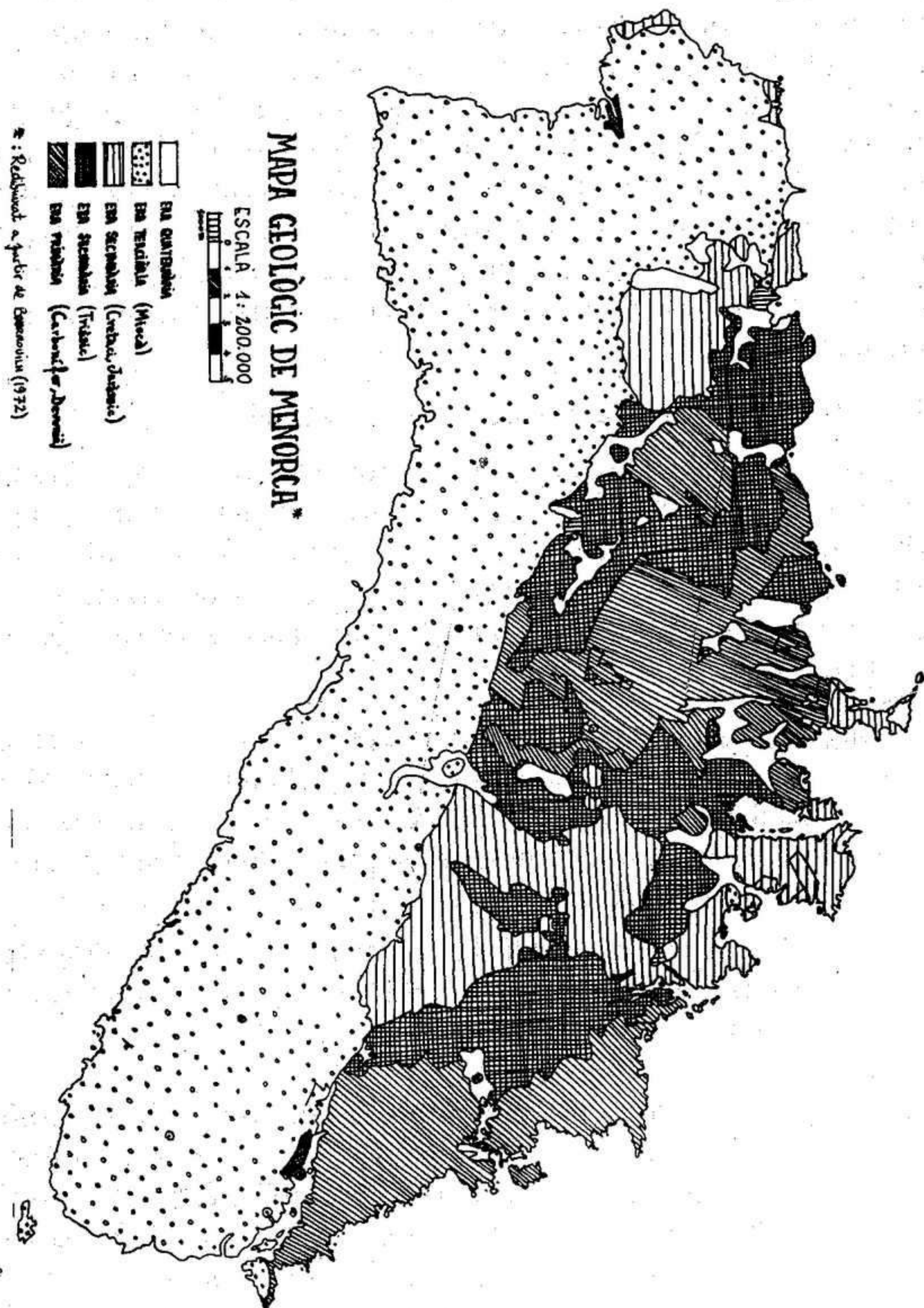
1.2. Els ambients naturals sobre terrenys silicis.

En el mosaic geològic del territori alaiorenc, l'aparició de les roques i sòls de més antigüitat és minoritària; significa que, els materials silicis de què estan constituïts, ocupen un espai relativament petit comparat amb la resta, majoritàriament de característiques calcàries. Les roques més antigues apareixen en dues zones:

- a) a l'extrem occidental del terme, seguint la carretera que uneix els Plans d'Alaior amb l'enllaç entre Es Mercadal i Es Migjorn. Poden observar-se sorgiments entorn de Sant Jeroni, Es Bec Vell, Sant Joan, Es Pí i vora la mateixa carretera;
- b) a l'extrem nord del terme, ocupant terres prop de les localitats de Binimarzoc, Binixems, Egipte, Ses Penyes, Sta. Catalina i altres.

Aquests materials no calcaris els situam, dins l'escala geològica, en el Paleozoic —Era Primària— i en el Triàssic inferior —Era Secundària—. Cronològicament, i també en l'escala valorativa dels geòlegs, la formació de les terres més antigues del terme d'Alaior es remunta a uns quatrecent milions d'anys.

Una consulta al mapa facilitarà la localització, però l'identificació resulta més familiar si acudim a la nominació popular

d'aquestes roques: la llosella correspon a uns materials de color terrós, de guix i composició variables, que es solen presentar laminats i freqüentment plegats; la pedra esmoladora o de cot és una arenisca ben comuna arreu de l'illa; més recent que la llosella i d'identificació més senzilla, pel seu color vermell i també groguenc o blanquinós. Un tercer nucli, molt petit, de roques secundàries no calisses, apareix en Es Clot des Guix: S'identifica pels cristalls laminats de guix i quars, de colors variats però predominantment blancs.

Observant les formacions d'aquestes roques més antigues es comprova que presenten un grau notable de inclinació i plegament. Les principals elevacions de Menorca són d'aquests materials o bé constitueixen la base que les enlaira. L'ur composició mineralògica no permet que l'acció erosiva dels elements modifiqui l'estructura amb facilitat. Pel que fa als sòls que acompanyen aquestes roques, i de les quals provenen, observem que no presenten perfils molt elaborats; són de guix modest o quasi inexistent, i sols aquelles zones planes o poc inclinades del triàssic, cobertes per vegetació boscosa, mostren una acumulació més gran de materials edàfics. El que més abunda sobre les arenisques rojes, riques en argiles, és un llim vermell de gra molt fi el qual, en els terrenys planers cultivats que reben els al·luvions d'àrees rocosses elevades, apareix mesclat amb els grans d'arena directament erosionats pendent avall.

Els sòls silícis presenten la característica general de ser poc o gens permeables; és a dir, no deixen apenes transcolar l'aigua de pluja cap al subsòl. Això fa que pluges abundants empapin lentament les terres que, en no poder admetre més aigua, s'embossen temporal o permanentment, segons les condicions orogràfiques de la localitat. La retenció de l'aigua durant més temps aporta un augment del grau d'humitat general en els ambients de les terres antigues; això pot significar unes condicions ecològiques més favorables per el desenvolupament de formes vives, que aprofitaran l'aigua com a reserva en èpoques d'escassetat al llarg del cicle anual. Àrees amb aquestes condicions, generalment en pendents pronunciades no aprofitades per al

conreu, acolleixen comunitats vegetals espesses, uniformes quant a cobertura, i que evolucionen cap a l'alzinar estable i madur si no sofreixen degradació. Igualment, observarem que les principals zones humides i embassaments del nord es formen sobre terres impermeables antigues al llarg de la franja litoral. Alaior tan sols compta, fora de la costa del migjorn, amb la bassa des Clot des Guix, de breu extensió.

1.3. Els ambients naturals sobre terrenys calcaris.

Les roques i terres de tonalitats clares i blanquinoses són majoritàries en el conjunt de Menorca, i dominants en el terme d'Alaior. Maresos, pedra gravosa, penya viva, etc., ocupen les majors extensions al nord i sud de la població, que es troba quasi bé sobre la divisòria entre dos tipus de terreny, semblants d'aspecte en una visió panoràmica però ben diferents en edat geològica. Sense acudir a precisions innecessàries, és suficient citar unes poques idees fonamentals sobre la distribució d'aquestes formacions litològiques:

- a) Enquadrades dins l'Era Secundària, però més modernes que la pedra esmoladora silícia, trobam al terme d'Alaior roques calcàries d'una duresa major a la del marès migjorner. Al nord, i fora de la zona d'Egipte, domina una gran extensió de calcàries triàsiques i Juràsiques, l'edat de les quals se situa entre els 130 i 230 milions d'anys.
- b) Al sud, i abarcant tot el migjorn interior i litoral, una extensió uniforme de marès (roca d'edat terciària tardana) defineix un paisatge sense apenes relleu en altura, però sí amb un abundant i divers relleu en profunditat, constituït pels barrancs.
- c) El panorama queda complet amb la localització dispersa de nuclis recents d'edat quaternària, no pròpiament calcaris però sí permeables. Apareixen en els plans al·luvials de l'inici, interior i final dels barrancs —aports i recobriments superficials producte de l'erosió i sedi-

mentació—, i també a les platges i sistemes de dunes. Els materials més significatius que constitueixen aquests dipòsits són argiles, arenas lliures o cimentades, graves i turbes llimoses (com al prat de Son Bou, Ses Canessies).

Les terres secundàries no silícies al nord d'Alaior no es manifesten a base de relleus pronunciats (com en els cassos d'El Toro i S'Ermita, en el territori d'Es Mercadal). Més bé, s'identifiquen amb una plataforma elevada i suau, que sols té desnivells bruscs quan fa contacte amb la pedra esmoladora, en arribar a Es Puntarró i Egipte. Allà observarem un barranc, un poc diferent als del migjorn però clarament modelat pels elements naturals.

Els boscs cobreixen gran part d'aquestes terres, i són d'una composició florística bastant uniforme, amb la qual cosa no trobam contrastos ecològics grans. Els plans utilitzats per al conreu, com els de Binixems, S'Albaida i el que voreja el Camí Vell cap a Maó, són fèrtils i accessibles, apenes sense pendents fortes. L'utilitat pràctica industrial més evident de les roques la veim reflexada a les pedreres i graveres a cel obert, que s'acumulen especialment ran del Camí Vell cap a Santa Bàrbara, a més d'altres localitats disperses.

Quant al marès del migjorn, la primera observació correspon a la intensa activitat humana desenvolupada al llarg de milenis; la transformació que han sofert els elements naturals d'aquest territori dona testimoni dels aconteixements culturals al llarg de la història. La vegetació, enfora d'ésser l'originària, creix dispersa i molt minvada, arraconades les majors extensions dins o vora alguns barrancs. Aquests, que són per a noltros els testimonis patents d'una activitat geològica antiga, són elements essencials en la formació del paisatge natural.

La roca porosa i plena d'esquerdes és aquí la que domina, i les condicions per a la retenció d'aigua i humitat s'hi veuen influenciades. Excepte en els llims compactes del Prat de Son Bou, que faciliten l'embassament dels aports fluvials i de pluja,

no trobam cap altra extensió d'aigua permanent al sud d'Alaior que no siguin llits o voreres de torrents —p.e., el final del de Cala en Porter—. L'ambient és en general més sec al sud, perquè l'aigua de pluja fuig prest cap al mar pels viaranys naturals, o bé trascola ràpidament la terra prima, baixant fàcilment a través dels nombrosos avencs, conductes i vetes que el temps ha permès construir a l'aigua i als seus reactius químics.

El marès d'edat miocènica o terciària (uns 25 milions d'anys) està format per roques sedimentàries d'origen marí, durant un temps en què el Mediterrani cobria bona part de la Menorca actual. L'estructura d'aquestes roques és a base d'enormes capes planes, lleugerament inclinades cap al mar, arribant-hi en forma de penyals quasi sempre. Les platges les localitzam més com a resultat d'intrusions⁸ arenoses a les desembocadures naturals de corrents fluvials, excavades en el marès durant milions d'anys (pensem en el poder modelador dels elements sobre la roca, durant successius i radicals canvis climàtics). Quant als sòls, ja s'ha dit que tenen poca gruixa, excepte en els valls i fons dels barrancs, on s'acumula però també sofreix erosió. La calissa miocènica, concretament, és coberta per una capa de terra rossa, producte de degradacions successives d'ordre divers, i que en tot cas es dubta que sigui sedimentada (segons H. Klinge i A. Mella). Els únics canvis respecte de la vegetació d'ambient sec, dominant en camp obert i sobre substrat de marès, apareixen en la maresma permanent de Son Bou, dins els torrents al llarg del seu recorregut i entre les roques i racons més resguardats dels rigors del vent i del sol, dins els barrancs, alzinars i ullastrars espessos.

2. La vegetació.

2.1. Què és una comunitat vegetal?

En reunir i estudiar els éssers vius en grups afins i relacionats per un mateix ambient ens és més senzill, potser, observar i comprendre el sentit dinàmic de la seva evolució, així com el que signifiquen considerats en un conjunt en el que tot és im-

portant. En xerrar de la vegetació, agrupam les diferents espècies i varietats de plantes en associacions o comunitats, que posseeixen un significat ecològic segons estiguin presents creixent a sobre un substrat determinat o adaptades a un microclima concret. Així, s'estableix un sistema de classificació coherent que ajuda molt arribada l'hora de estudiar globalment la vegetació d'un territori o de parts menors del mateix.

Si les espècies i conjunts d'espècies requereixen determinades exigències per a créixer en un ambient determinat, resulta que mitjançant el seu estudi podem conèixer les condicions en què es troba aquest ambient o ecosistema. I és evident que les plantes, amb el temps, contribueixen fonamentalment a caracteritzar l'ecosistema on es troben; també una fauna específica s'associa a determinats ecosistemes. Un exemple vegetal que coneixem, com és l'alzinar, tenim que a més de composar-se per una comunitat de plantes molt determinada i especial, una fauna adaptada a les condicions d'humitat, ambient, limitació de llum solar, sòl generalment ben format i esponjós, etc., serà indicadora del medi ambient de què depèn. Cada comunitat vegetal descrita s'identifica amb un nom llatí compost, que prové del nom de les seves plantes més dominants.

2.2. Mètode utilitzat en la confecció del mapa de paisatge vegetal.

L'estudi de les comunitats vegetals requereix una metodologia diferent segons les diferents escoles que s'hi apliquen. Però per regla comú, simplificadament, consisteix en confeccionar catàlegs o inventaris complets de les espècies localitzades en les diferents zones. S'hi afegeixen dades geogràfiques, climàtiques i d'altres complementàries. Dits inventaris defineixen cada comunitat i el seu estat evolutiu. La informació sobre densitats, cobertura, índex d'abundància, etc. en cada un dels conjunts de plantes resultants són indicis sobre les condicions ecològiques en què viuen.

Per a aquest estudi, he utilitzat la classificació practicada per BOLÓS i altres (1970).

En distribuir-se aquestes comunitats sobre el territori, formant taques de diversa estructura i continuïtat, com en una espècie de mosaic, es fa possible traslladar aquesta realitat física i biològica a sobre un mapa. Una vegada fet, resulta una visió global del paisatge vegetal del territori. El procés ha estat el següent:

1. Localització i delimitació de les taques de vegetació per fotoïnterpretació, traslladant-les a les fulles d'un mapa a escala 1:10.000. El total del mapa són sis fulles, però per a aquest treball he redibuixat el mapa en una sola fulla, a escala més reduïda.
2. Prospecció de cada taca de vegetació delimitada, per a efectuar-ne la seva classificació.
3. Identificant cada comunitat trobada per medi d'una simbologia, s'ha dibuixat el mapa definitiu.

M'he establert un límit pel que fa a la delimitació de les taques de vegetació, de tal manera que no es reproduïxen aquelles, el tamany de les quals ni llur continuïtat de cobertura no arriba a una certa entitat, apreciable sobre fotografies aèries a escala 1:30.000, de l'any 1979.

2.3. Comunitats vegetals cartografiades.

En el mapa consten 8 tipus diferents de vegetació, que poden incloure simultàniament, en alguns cassos, més d'una comunitat vegetal. És a dir, s'han de distingir comunitats pures —p.e. l'alzinar— de complexes de comunitats, que seria el cas, per exemple, de la maresma cartografiada. Per les característiques d'aquesta feina, ha sigut forçós simplificar el número total de comunitats constatades; per altra banda, no seria senzill indicar-les clarament en un mapa petit. Així, el número de associacions vegetals presents és superior al de les cartografiades, que són les més fonamentals i visibles en el conjunt del paisatge. No s'han indicat, principalment, les comunitats vegetals de prats de pastura naturals i cultius, les d'aigua dolça, ruderals, rupícoles i algunes

litorals. De les que segueixen a continuació pot dir-se que 2.3.2., 2.3.3. en part i 2.3.4. són comunitats resultants, en major o menor grau i més en uns llocs que en altres, de degradació per causa humana. El reste pot considerar-se que són comunitats naturals pures, o si es vol permanents o finals.

2.3.1. L'Alzinar, Quercetum ilicis.

Es tracta d'un bosc dens, humit i ombrívol, de sòls generalment profunds. És una comunitat molt evolucionada i constitueix, podríem dir, el bosc per excel·lència a Menorca. De tota manera, la comunitat pura de l'alzinar ben constituït i conservat és escassa, localitzant-se més freqüentment en alguns racons frescs i protegits dins barrancs, a l'abric de rocadissos silícics o espargits marginalment en les grans extensions forestals al nord d'Alaior. Espècies característiques d'aquesta comunitat són, a més de l'alzina **Quercus ilex**, el cirerer de guinga **Ruscus aculeatus**, la patata morenera **Cyclamen balearicum**, la falzia **Asplenium adiantum-nigrum**, la llampuga **Rhamnus alaternus** i altres.

És freqüent trobar alzinars en diversos estadis evolutius o regressius, compartint un mateix hàbitat amb espècies d'altres comunitats. Si no és alterada, la reserva d'alzinars més extensa del terme la trobam repartida a les grans forestes mixtes de pí i alzina que van des de Santa Eularieta fins Es Puntarró. És notori com en nombroses àrees d'aquesta regió, l'alzinar va guanyant terreny al pinar i a la brolla calcícola, que comunment coincideixen (**Pinus halepensis** i **Loto Ericetum multiflorae**, respectivament); així mateix, també s'imposa l'alzinar en algunes zones evolucionades de l'ullastrar (**Prasio Oleetum**), principalment sobre substrat silici, manco humanitzat. En alguns sectors resguardats dels barrancs hi ha les condicions idònies per a la seva instal·lació, però això no s'aconsegueix en gran part a causa dels incendis provocats per agricultors (veure 5.2.1.)

2.3.2. Màquia d'ullastrar Prasio Oleetum.

És una comunitat molt freqüent, manco exigent que la de

l'alzinar pel que fa a humitat, exposició al vent i qualitat del sòl principalment. La seva extensió en forma de màquia arbustiva més o manco densa i contínua es veu afavorida al llarg de les pendents dels barrancs, en la línia litoral i, en general, ocupant substrats carbonatats amb poca incidència humana. Igual que en l'alzinar no madur, és comú trobar ullastres influenciats per espècies oportunistes o bé solapant-se amb altres comunitats compatibles per les seves condicions ambientals i ecològiques. Espècies característiques són l'ullastre **Olea europaea** var. **sylvestris**, la rapa de frare **Arisarum vulgare**, l'arangí **Prasium majus**, lianes com la vidauba **Clematis cirrhosa balearica** i l'aritja **Smilax aspera**, etc.

2.3.3. Màquia silícia Ampelodesmo Ericetum scopariae.

És l'agrupació arbustiva més densa que es pot trobar a Menorca, i al terme d'Alaior apareix solament en dues localitats o àrees: entorn a Egipte i a Sant Joan. És una comunitat vegetal de gran resistència, variable en composició encara que no en les espècies bàsiques. Pot representar tant un estadi evolutiu de progressió cap a l'alzinar, com de degradació des del mateix. Les rels de les plantes components retenen el sòl molt efectivament, essent el seu valor ecològic i paisatgístic molt notable. Entre les espècies que hi apareixen amb més freqüència hi ha els brucs mascle i femella **Erica arborea** i **E. scoparia**, la murtera **Mirtus comunis**, estèpera negra **Cistus monspeliensis** i la llimonera **C. salvifolius**, lavanda o tomatí **Lavandula stoechas**, etc.

2.3.4. Brolla calcícola Loto Ericetum multiflorae.

Aquesta agrupació de plantes no arriba ni a l'altura ni té la densitat del maquis silici; a resultes d'això, també el microclima creat per la seva cobertura és diferent. Ocupa importants extensions a sobre el marès i altres calisses permeables; una bona exposició a la llum del sol la beneficia, i és per això que, d'admetre espècies arbòries en la seva composició, sigui el pi

blanc (*P. halepensis*) el millor acceptat. Encara així, s'ha de puntualitzar que un bon número de les plantes de la brolla calcícola mediterrània tolera una cobertura arbòria relativament densa; però, a mesura que aquesta cobertura s'intensifica i es fa persistent, la puresa de la comunitat disminuirà fins a desaparèixer, si no es presenten alteracions estranyes. D'acord amb això, una considerable extensió dels boscs al nord d'Alaior acolleixen com a sotabosc mostres més o manco completes d'aquesta comunitat, la qual resulta ser d'una variabilitat estructural diversa. En el mapa he grafiat amb la mateixa simbologia tant les extensions de brolla calcícola autèntica —amb o sense arbreda poc densa—, com aquelles en què s'acompanya d'una arbreda densa i contínua generalment biespecífica, és dir, amb pins i alzines.

Mereix destacar-se un comentari referent al paper ecològic d'aquesta comunitat en aquelles regions caracteritzades per un clima en el qual coincideix una especial sequedat amb la pràctica absència de pluges. I és així que descobrim una relació molt estreta entre l'existència d'aquesta comunitat i l'activitat humana. En efecte, la deforestació, els incendis i el pasturatge, pràctiques abusives durant moltes dècades, han afavorit la seva extensió. Les espècies que la caracteritzen, inclòs el pi blanc —arbre que per sí mateix no caracteritza un bosc, car la seva adaptabilitat oportunista fa d'ell un company tolerat en varis grups vegetals—, són proclius a una insolació intensa que provoca un ambient ressec que els disposa molt bé a ser víctimes del foc. És clar que el foc actua com a factor selectiu de la composició florística, i així es comprova que les plantes que millor s'hi adapten són les que presenten millors defenses i reacció front a l'incendi. La facilitat amb què la brolla calcícola es recupera després d'un incendi és prova de la seva familiarització amb dit fenomen, i cada nou incendi en una zona forestal situada en els primers estadis evolutius significarà una regressió cada vegada major en vistes a la instal·lació del bosc climàtic o definitivament madur.

Les plantes més comunes de la comunitat són el xipell o bruc d'hivern *Erica multiflora*, l'estèpara blanca *Cistus albidus*,

el romaní *Rosmarinus officinalis*, la cossiada *Globularia alypum*, *Phagnalon rupestre*, *Fumana ssp.*, etc.

2.3.5. El savinar *Juniperetum lyciae*.

Té l'estructura d'una màquia no molt densa, de composició florística molt semblant a la de la comunitat de l'ullastrar. És un fet que allà on coincideixen, no és senzill descobrir on acaba una agrupació i on comença l'altra. Si l'ullastre és el dominant a l'ullastrar, la savina ho és al savinar (el nom científic és *Juniperus phoenicea* var. *lycia*). A Menorca és freqüent trobar bons savinars fixant sistemes dunars litorals, com el de Son Bou. Però també el veim sobre un substrat prou rocós, no tan prop del mar, vora els barrancs de Sant Llorenç, Cala en Porter i Cales Coves.

Altres plantes acompanyants són la vidriella *Clematis flammula*, l'esparreguera blanca *Asparagus albus*, l'esparreguera de menjar *Asparagus stipularis*, la ginesta borda *Ephedra fragilis*, la mata llentrisca *Pistacia lentiscus*, etc.

2.3.6. Vegetació psamòfile d'arenals i dunes *Agropyretum mediterraneum*, *Ammophiletum arundinaceae*, *Crucianelletum maritimae*.

La barra dunar que recorre longitudinalment la platja de Son Bou, a més de ser la més extensa de Menorca, té unes característiques botàniques i ecològiques exemplars. És indubtable el seu valor biològic i paisatgístic, però està en greu entredit per les destroces que ja ha sofert i la inseguretat amb què la resta de la duna s'enfronta al futur. Anomenem aquesta zona per ser gairebé l'única localitat, i la més gran, on trobam el tipus de vegetació ara descrita: terra endins de l'arena que banya les ones, és la primera vegetació que apareix, i és de port herbaci, rastrer i de poc volum. Precedeix al savinar, i Bolòs et al. (1970) trobaren a Son Bou, a més d'aquesta agrupació, tres comunitats més ocupant espais diferents de la duna, seguint un tall transversal de la

mateixa. Algunes espècies representatives són: el borró *Ammophila arenaria* subsp. *arundinacea*, *Sporobolus arenarius*, el lliri de platja *Pancratium maritimum*, *Crucianella maritima*, *Medicago littoralis*, etc.

2.3.7. Vegetació de maresma o zona humida d'aigua dolça.

També hem d'acudir a Son Bou per a observar aquest tipus de vegetació. Al manco, és allà on hi és millor representada. També s'ha grafiat al mapa la bassa des Clot des Guix, vora Santa Margalida, al nord del terme, i els torrents de Son Boter, des Bec i de Cala En Porter, que si bé són zones humides amb influència específica en la vegetació, no presenten l'extensió ni la uniforme continuïtat d'una maresma. Encara que ja hagi estat dessecada i destruïda gairebé en un terç de la seva extensió, és encara la maresma més gran que a Menorca mereix tal denominació. La complexa conjunció de varies comunitats vegetals afins a terrenys inundats en ella localitzades, ha implicat que a sobre el mapa se l'identifiqui amb una denominació genèrica, sense especificar-ne cap. Però, encara que esquemàticament, mereixen diferenciar-se els prats herbacis, quasi rastrers i que s'aneguen en l'època plujosa, dels jonquerals densos que es fan difícils de transitar, i també dels nuclis amb tamarells i alguna espècie d'ambient salí, com la salicòrnia, dels extensos espais ocupats pel canyet i la bova, etc.

Una mostra sintètica de les plantes més representatives d'aquesta àrea és: varis joncs *Juncus* ssp., corritjola *Convolvulus* ssp., tamarell *Tamarix* ssp., àpits bords *Apium* ssp., lliri groc *Iris pseudacorus*, canyet *Phragmites communis*, bova gran *Typha latifolia*, etc. Sobre els problemes d'aquesta maresma i dels torrents se'n xerrarà més endavant.

2.3.8. Vegetació litoral i comunitats de coixinets espinosos

Crithmo-limonietea, *Teucrietum subspinosi*,

Launaeetum cervicornis.

Els inventaris duts a efecte sobre les costes alaiorenques,

totes penyassegades altes excepte la platja de Son Bou, apenes ofereixen possibilitats per al desenvolupament de coixinets amb púes, encara que sí apareixen altres comunitats litorals diferents. Aquests coixinets, que prenen forma aerodinàmica com a forma de defensa del vent salat, es troben prioritàriament a la costa nord —Es Cap Negre, Favàritx, Cala d'en Carles, Tirant, etc.—, on domina la tramuntana i la costa rocosa amb pendents no tant verticals com al sud.

Això no significa que no hagin sortit petites mostres d'aquestes interessantíssimes agrupacions endèmiques; i ho han fet precisament allà on la costa permet l'entrada de ventades fortes que puguin procedir del sud, com prop de Cales Coves, en una davallada del penyal, i en les roques de llevant a Son Bou, cap al Cap de Ses Penyes. Les espècies aparegudes de coixinets, encara que poques i en poca quantitat, són representatives de les que apareixen al nord, i per ordre d'abundància són: exemplars de la variable secció del **Teucrium subspinosum**, **Launaea cervicornis** i **Anthyllis hermanniae**, ssp. **hystrix**, les dues darreres en proporcions similars i únicament en els llocs citats, mentre que la primera és bastant més repartida. I altres espècies, també litorals però d'un grup diferent, són el fonoll marí **Crithmum maritimum**, els ensopegalls **Limonium** ssp., l'endèmica **Senecio rodriguezii**, alguna lletrera **Euphorbia** ssp. etc.

2.4. La vegetació potencial.

2.4.1. La dinàmica natural de la vegetació.

Tots els sistemes naturals evolucionen, en condicions normals, vers estadis progressius de maduresa i estabilitat. Les comunitats vegetals no en són una excepció a aquest fenomen, anomenat genèricament successió ecològica. Els canvis que la vegetació experimenta en l'espai i al llarg del temps són indicatius de la tendència general a cercar una estabilització coherent amb l'ambient on viuen; això es tradueix en el fet que una comunitat no arriba al clímax fins que no es troba en equilibri

amb el clima, el sòl i la resta de vegetació regional. Les comunitats de gran port que a Menorca han arribat al clímax són l'alzinar (veure 4.1.), l'ullastrar no arbustiu (2.3.2.) i el savinar (2.3.5.)

El clímax és el punt d'arribada a què aspira qualsevol vegetació, siguin quines siguin les seves exigències ecològiques, ja hagin sofert alguna alteració (incendi, talla, inundació, pasturatge, etc.) o bé no actui sobre ella cap factor de degradació. És molt instructiu comprovar de quina manera tant determinant actua el factor temps en zones de vegetació degradades, a les quals es passa ràpidament de situacions madures i estables a situacions immadures i inestables; i d'altra banda, els casos en què la reconstitució vegetal fins a assolir el clímax, sense sofrir cap interferència, ha de menester que transcorrin llargs lapses de temps.

L'estudi dels processos de successió natural ens permet, en algunes situacions ben conegudes, predir quina serà l'evolució de les comunitats a partir d'una etapa determinada.

2.4.2. La vegetació potencial del territori d'Alaior.

De les afirmacions de l'apartat anterior, es dedueix que l'estat actual de les comunitats vegetals instal·lades en el territori alaiorenc no és invariable. La permanència només serà possible allà on s'hagi arribat al clímax i no s'introdueixi cap alteració.

En síntesi, tractaré de donar una visió prospectiva del futur que esperaria a les comunitats vegetals més caracteritzades del terme, sempre baix el supòsit de la no alteració dels ecosistemes.

L'alzinar tendria a ocupar definitivament les valls i rincons humits i protegits dels barrancs, on ja se n'hi troben mostres; també aniria avançant en el seu domini sobre el pinar i brolla calcícola de les extensions forestals del nord d'Alaior; igualment, algunes àrees de la màquia silícia que no es trobessin molt evolucionades i atapeïdes, permetrien la reinstal·lació de l'alzinar, i principalment es mantindria i extendria sobre les pendents dels rocadissos d'arenisques roges entorn de la zona d'Egipte.

Allà on l'acció de les ventades tengui camí obert i les

majors possibilitats d'insolació permanesquin, s'extendria l'ullastrar, principalment en forma de màquia arbustiva baixa; persistiria previsiblement al llarg de la línia litoral i prelitoral des de Llucalari fins passat Cales Coves. Possiblement els grups de coixinets amb púes s'extendrien millor de ser els penyals d'aquesta zona més baixos i exposats als vents dominants.

També possiblement s'extendrien les maresmes a aquelles terres de conreu planeres que s'enfilen barrancs endins, en contacte amb les actuals terres inundades. Els plans de Santa Margalida, suvora Binixems, i potser també els de la part baixa de Santa Eularieta i Biniguarda, sofririen anegades i creixement de vegetació pal.lustre.

Tant el pinar com la brolla mediterrània s'extendrien poc, potser en alguns clars de l'alzinar i a la part superior d'algún barranc, molt assolellada.

El savinar persistiria allà on es troba actualment, extenent-se cap a l'interior i solapant-se amb l'ullastrar.

3. La fauna.

Tot ser viu té el seu espai a la Naturalesa i un paper a complir. No pot considerar-se aïlladament la vegetació sense tenir en compte la fauna acompanyant, que la caracteritza i influeix. El mateix concepte de bosc —que inclou a la vegada la definició de molts tipus diferents de boscs— no pot formular-se únicament en base a les plantes que hi viuen, sinó que es fa irrenunciable incloure en la seva estructura tota una sèrie de grups d'animals que contribueixen amb diversa responsabilitat a l'existència d'una complexa xarxa de relacions i influències inter i intraespecífiques. En general, així, tota acció incident a sobre la coberta vegetal repercuteix seriament a sobre la fauna dependent. Llavors, si es cert que cada espècie, animal o vegetal, ha de menester íntegrament l'ambient en què viu, es dedueix i demostra que, si de conservar una o varies espècies es tracta, cap efectivitat tindrà tal iniciativa si no es pren un criteri idèntic amb l'ecosistema global.

La insularitat fa de Menorca un cau especial per a segons quins tipus de faunes. Així com els vertebrats terrestres originals, a excepció de les aus per la seva facilitat de desplaçament, foren exterminats per l'home substituint-los per la majoria dels actuals, són els invertebrats qui millor i més útil informació poden proporcionar de cara a estudis biogeogràfics, evolutius i ecològics en general. De tota manera, és notable la varietat de comunitats faunístiques que poblen l'illa, encara considerant la limitació geogràfica. I xerrar detalladament de tots ells fuig de les pretensions i sentit d'aquest informe. Com que xerrar de les faunes de Menorca és el mateix que fer-ho de les del territori alaiorenc, no ens hi perdrem en efectuar reduccions i generalitzacions absurdes. Ja he fet notar al principi que les divisions polítiques no influeixen l'essència de la Naturalesa des d'una perspectiva estrictament ecològica. Així, com que Alaior compta, en la proporció del seu territori, amb una representació suficientment diversa dels ambients naturals presents a Menorca, es comentaran únicament amb un poc de detall aquells grups més visibles i característics de cada ambient.

3.1. Fauna invertebrada.

No se pot sinó oferir unes pinzellades generals que ajudin a comprendre la diversitat d'ambients que ocupen els invertebrats de terra endins, citant-ne alguns grups característics. I precisament per tenir que generalitzar, es fa molt difícil sintetitzar el seu vast món a Menorca.

D'aquells grups faunístics dins del tipus Artròpodes que no ocupen ambients especials, poguent-los veure un poc repartits per tot, tenim insectes voladors com les papallones diurnes i nocturnes (Lepidòpters), de les que se n'han citat 102 espècies fins ara a l'illa; també, l'ampli i poc conegut grup de les abelles, vespes, mosques i moscards; els escarabats (Coleòpters), la majoria d'ells igualment voladors, compten amb el contingent més elevat, al manco 802 espècies amb 9 endemismes (Compte, 1968, i següents); les formigues (Himenòpters), de les quals en

sabem, de fa poc, que hi ha al manco 33 espècies amb 18 gèneres diferents, vivint en ambients forestals, arenosos, humits o degradats; les aranyes (Aràcnids) viuen també molt repartides, i probablement les 39 espècies citades són una mostra encara no complerta de les existents.

Ja dins un altre tipus diferent al dels Artròpodes, observarem que els caragols (Mol·luscs terrestres) ocupen biòtops variats: d'un total de 74 espècies citades, amb 6 endemismes, tenim que 14 apareixen en illots litorals —Alaior no compta amb cap que sigui important—, 9 espècies a les platges i dunes, 5 als llocs pedregosos, 14 a les zones amb humitat, 14 més a les aigües dolces i 6 als ambients xerofítics, és dir, amb sequedat notable.

D'aquells invertebrats que necessiten habitatges especials per a viure-hi, podem citar els crustacis d'aigua dolça, amb al manco 14 espècies i un endemisme; també en torrents i estanys apareixen les libèl·lules (Odonats), amb 16 espècies; de la maresma de Son Bou-Ses Canessies es pot concretar que fins ara és l'única localitat de Menorca on s'ha vist una sangonera (Anèlid) (com. pers. Pretus i Pons). Això pel que fa a les aigües no subterrànies, però si ens endinsam en la fosca, trobarem també estanys i corrents d'aigua a dins coves i avencs, que constitueixen en ocasions el cau més idoni per a petits i estranys organismes que reben, per llur ubicació i costums, la nominació de troglobis; fora del terme d'Alaior s'han citat invertebrats cavernícoles endèmics, i ben pot ésser que futures exploracions permetin ampliar la seva distribució. Citam també un grup molt especial, que viu parassitant altres animals, principalment aus i mamífers com els més coneguts; vivint entre el pèl o la ploma, es fan un món en un ambient aïllat quasi bé de l'exterior, dependent sempre del seu hoste i evolucionant en unes condicions ecològiques que permeten l'aparició d'espècies úniques, freqüentment per a cada tipus d'animal que els acolleix: així ha succeït recentment, que s'han analitzat paràsits de conill a Menorca, descobrint que són espècies d'evolució independent i diferent als seus parents d'altres regions geogràfiques.

No s'oblidi, per a finalitzar aquest apartat, que els invertebrats constitueixen, després dels vegetals, el segon nivell més important quant a font d'aliments en la xerxa tròfica de la Naturalesa.

3.2. Fauna vertebrada.

3.2.1. Els amfibis i rèptils.

En el territori d'Alaior, igual que a la resta de l'illa, poden ser localitzats tres amfibis, un nombre baix que respon a les limitacions ecològiques d'un medi insular, diferents de les d'un medi continental: dues granotes, la de safareig **Rana perezi** i la de Sant Antoni **Ila meridionalis**, molt més comuna i repartida; i una espècie de calàpet, **Bufo viridis**, de presència regular en basses temporals, piques antigues vora els pous, etc. Aquest darrer animal marca el límit occidental de la seva distribució mediterrània a les Balears majors, Mallorca i Menorca, igual que al nord d'Àfrica, no apareixent a la península Ibèrica.

Pel que fa als rèptils, segurament introduïts per l'home igual que els amfibis, també hi ha poca diversitat: tres tipus de serps, dues tortugues, dos dragons i altres tres espècies de sargantanes, amb varies subespècies endèmiques localitzades en varis illots, tot això en el conjunt de Menorca.

Concretament els Ofidis, el més abundant és la serp conillera **Elaphe scalaris**, absent de Mallorca i les illes Pitiüses; existeix també la serp mostatxada **Macroprotodon cucullatus**, de costums terrícoles i, ja en els medis aquàtics, fins i tot en maresmes salobroses, la serp d'aigua **Natrix maura**.

Dels dos dragons, el més abundant és la **Tarentola mauritanica**, mentre que **Hemidactylus turcicus**, subsp. **spinalis**, de coloració rosada, més prim i petit que el primer, és notablement més escàs. Quant a les sargantanes, la més poc abundant i difícil de veure és **Lacerta perspicillata**, nadiua del NO d'Àfrica (muntanyes del Marroc) i introduïda artificialment aquí. La sargantana menuda **Podarcis sicula** és d'origen italià, també introduïda per l'home en Menorca, és molt abundant i no se la troba als

illots ni a les altres illes de l'arxipèlag Balear i Pitiús. La tercera espècie és la més important per la seva significació ecològica: la sargantana menorquina **Podarcis lilfordi** habita únicament els illots més notables (den Colom, del Rei, Bledes, Sargantanes, d'Addaia...), evolucionant en cada un d'ells una subespècie —raça— única i característica; és considerat l'únic rèptil propi de Menorca que sobreviu des d'abans de l'arribada de l'home, és dir que aquest no l'ha extingit —encara!— ni l'ha introduït. També als illots que envolten Eivissa, Cabrera i Mallorca existeixen poblacions úniques d'aquesta espècie formant varietats endèmiques.

L'apartat es completa amb altres dos rèptils no originaris de Menorca, és dir que es pensa que hi són presents únicament des de que l'home habita l'illa. Són les tortugues, prou ben conegudes tant l'espècie de terra **Testudo hermanni** com la d'aigua **Emys orbicularis**; la primera ha vist sensiblement reduïts els seus efectius d'ençà se l'exporta massivament per a comerciar amb ella, encara que sembla que l'actual legislació protectora i l'esforç divulgatiu del seu valor natural han fet disminuir els abusos. La tortuga d'aigua és relativament més abundant, detectable dins basses, torrents i síquies humides que no estiguin afectades per degradacions ni pol·lucions greus. A Son Bou se la veu normalment, igual que en els barrancs que alimenten la maresma; però és asombrós veure-la també en un torrent tant brut i descuidat com el del barranc de Cala en Porter. En ambdós llocs se sap que verteixen aigües i líquids sense depurar o en un estat deficient; si aquests fets continuen indefinidament, la seva incidència sobre el medi físic i biològic serà de conseqüències imprevisibles. Prou pobres són les poblacions de rèptils i amfibis —sobretot aquests— com per a què es continui posant dificultats a la seva sobrevivència.

3.2.2. Les aus.

Els aucells són potser l'exponent més significatiu i vistós de la fauna illenca. S'ha de dir que existeixen a Menorca ambients

diversos i adequats per a la seva presència, i que l'estructura del territori i l'ús tradicional de les terres faciliten una repartició espacial notable de les comunitats avifaunístiques. La condició insular de Menorca, situada a mig camí entre el nord europeu i el continent africà, assegura també contingents importants d'aus migratòries reposant al llarg de les èpoques del cicle anual. En tota l'illa s'han citat fins avui unes 240 espècies d'aus, tenint-se constància de la seva visita. Actualment, unes 60 són de nidificació comprovada; és segurament un dels grups faunístics millor coneguts, encara que hi ha moltes coses per fer en els diferents camps d'estudi.

3.2.2.1. Aus aquàtiques.

El receptacle més important d'aquest tipus d'aus en el territori d'Alaior és la maresma de Son Bou-Ses Canessies, encara que no sols localitzables allí. Tant els torrents de Son Boter, Cala en Porter i des Bec com la zona humida citada, a més des Clot des Guix en petita escala, acolleixen espècies sedentàries nidificants com la fotja **Fulica atra**, la polla d'aigua **Gallinula chloropus** i l'ànec collblau **Anas platyrhynchos**; altres, com el rascló **Rallus aquaticus** i algunes gallinetes d'aigua **Porzana** ssp., són més difícils de localitzar perquè tendeixen a cercar refugi en extensions importants de vegetació palustre, com en Son Bou. Altres aus nidificants específiques d'aquests ambients son majoritàriament Passeriformes de petit tamany, com el butzac **Cisticola juncidis**, canyissers **Acrocephalus** ssp., rossinyol bord **Cettia cetti**, etc. Mentres es continuïn observant aquests aucells freqüentant i reproduint-se en les zones humides, ens podrem tranquil·litzar respecte del seu estat de conservació; però convé no conformar-se amb la situació present i tendir a assegurar millor la conservació eliminant les indefinicions i el desconeixement. Encara és possible la reinstalació d'espècies extingides com a nidificants a l'illa, a més de l'arribada de nous aucells encara no catalogats.

3.2.2.2. Aus marines.

A pesar que el terme no té un litoral molt extens i variat, la costa penyassegada acull importants contingents d'aus relacionades amb l'ambient marí. Les parets rocoses que miren cap al sud, amb altures no inferiors als 40 metres, poseeix nombroses coves i relleixos aptes per a colònies nidificants de gavina argentada **Larus argentatus** cagaire **Phalacrocorax aristotelis**, colom salvatge **Columba livia** i potser alguna espècie de baldritja **Calonectris diomedea** i **Puffinus puffinus**. El tram que va des del Cap de ses Penyes de Llucalari fins passat Cales Coves constitueix una unitat paisatgística de gran bellesa; aquests penyals reuneixen, a la vegada, suficients condicions de seguretat per a què l'habitabilitat no sols d'aquestes sinó d'altres aus sigui possible, la qual cosa els ompl de vitalitat i atractiu apreciable per persones no necessàriament estudioses de la Naturalesa. Per supost, tant als penyals com a la costa arenosa tranquil·la hivernen no poques espècies d'aus diferents a les que hi niuen, que no és senzill d'enumerar-les exhaustivament. Això és igualment vàlid per als altres apartats dedicats a l'avifauna.

3.2.2.3. Aus de presa.

La importància d'aquest grup es justifica no sols pel seu paper en el funcionament dels ecosistemes, sinó també perquè són un exponent de la vitalitat biològica de Menorca. Al paper que compleixen com a reguladors de les poblacions animals de què s'alimenten s'ha d'afegir el seu atractiu estètic, que les fa part inconfusible i característica del paisatge illenc.

Nou rapaus, dues espècies nocturnes i set diürnes, nidifiquen actualment a Menorca, i per les dades que s'han recollit, al manco quatre espècies més ho han fet en el segle. L'estructura en mosaic del paisatge menorquí, que conjuga equilibradament zones explotades per l'agricultura i la ramaderia, junt amb altres vàries activitats industrials, amb àrees lliures d'explotació humana intensa (boscs, rocadissos, zones humides, prats naturals, bardisses i vegetació arbustiva, erms, etc.), afavoreix de manera

adequada la movilitat de tot tipus d'espècies, i especialment de rapaus.

Al terme d'Alaior hi niuen actualment 7 espècies d'aquest grup. Les d'hàbits diürns es reproduïxen en parets rocoses litorals, de barrancs i turons, i dues d'elles utilitzen també per a la instal·lació de llurs nius les branques de pins i alzines en zones boscoses tranquïles. Les nocturnes utilitzen també els mateixos llocs, encara que poden relacionar-se amb ecosistemes humans de tipus i ubicació periurbana. Del primer grup hem de citar el xòric **Falco tinnunculus**, el milà reial **Milvus milvus**, el soter **Hieraaetus pennatus**, la miloca **Neophron percnopterus** i el falcó **Falco peregrinus**; del segon, l'òliba **Tyto alba** i el mussol petit **Otus scops**. No hi ha barranc del terme on no hi trobem nius d'almanco dues d'aquestes espècies. Encara falta prospectar millor algunes àrees, però pot afirmar-se que al territori d'Alaior hi viuen al manco 25 parelles de xòric, 10 de milà, 6 de soter, 5 de miloca i 3 de falcó, amb números similars als de xòric i milà per el mussol i l'òliba respectivament. S'ha d'observar que les estimacions es fan sempre per baix, ja que les parelles citades són o bé de nidificació comprovada o molt probable.

Altres dues rapaus diurnes criaven anys enrere: l'àguila peixatera **Pandion haliaetus** en els penyals costaners, amb al manco dues parelles, i l'arpella d'aigua **Circus aeruginosus**, espècie típica de maresmes. La primera seria molt difícil que es rehabilités; car els seus llocs de pesca habituals —torrent de Cala en Porter i maresma de Son Bou— estan degradats i excessivament humanitzats per a la tranquil·litat que requereix, i pràcticament el mateix per a la segona.

Les dades sobre nidificació citats s'han de procurar reservar al màxim, degut a què encara existeixen a Menorca robatoris d'ous i polls d'aquestes espècies, que estan protegides legalment.

3.2.2.4. Altres aus d'interès.

No seria just limitar el comentari sobre les aus nidificants al terme d'Alaior als apartats anteriors. En faré ara un recull

sinètic d'algunes espècies més, característiques d'ambients diversos.

Als boscs acullen un bon mostrari d'aucells de tot tamany, dels que escollim el reietó **Regulus ignicapillus**, animallet d'uns cinc grams de pes; el cucui, **Cuculus canorus**, més escàs i amagadís; el rossinyol comú **Luscinya megarhynchos**, que tampoc es deixa veure gaire però té un cant inconfusible i freqüent; l'engana pastors **Caprimulgus europaeus** niua en terra, és d'activitat crepuscular i fa un ronroneig que es pot confondre amb la veu del calàpet.

En terrenys oberts no existeix tanta protecció per a les aus, les quals estan obligades a practicar mètodes efectius d'ocultació i evitació de perills. Així ho fa el sibil·lí **Burhinus oedicephalus**, confonent-se perfectament amb l'entorn pedregós gràcies al seu plomatge mimètic i a que la seva activitat és crepuscular i nocturna. La mateixa tàctica utilitzen altres aus d'aquest ambient, com la perdiu **Alectoris rufa** o la torrola caraputxada **Galerida theklae**, encara que són d'activitat diurna. Per altra banda, l'abellerol **Merops apiaster** és un au cell de plomatge molt vistós i també nia en espais oberts, en dunes fixades i talussos de terra, però amb la particularitat que deposita els ous al final d'un túnel excavat que arriba a tenir més d'un metre terra endins.

Per últim, una referència a les aus pobladores dels ambients rocosos ens duu a citar la mèllera **Monticola solitarius**, distribuït tant per l'interior com per tota la costa; i a la ginjola grossa **Apus melba**, localitzada únicament prop de Cala en Porter i potser en un o dos llocs més de l'illa.

LLISTA SISTEMÀTICA DE LES AUS NIDIFICANTS AL TERRITORI D'ALAIOR

Nom científic	popular	nidif. seg.	nidif. prob.	espècie exting.	biòtop
NO PASSERIFORMES					
Tachybaptus ruficollis	Soterí petit		P		3
Calonectris diomedea	Baldritja gran		P		6
Puffinus puffinus	B. petita		P		6
Hydrobates pelagicus	Vinjolita marina		P?		6
Phalacrocorax aristotelis	Cagaire	X			6
Ixobrychus minutus			P?		3
Ardea purpurea	Agró roig			EX?	3
Anas platyrhynchos	Anec collblau	X			3
Milvus milvus	Milà	X			1,5
Neophron percnopterus	Miloca	X			5,6
Circus aeruginosus	Arpella d'aigua			EX	3
Hieraaetus pennatus	Soter, espolsa-mates	X			1,5
Pandion haliaetus	Àguila peixatera			EX	6
Falco naumanni	Rapinya			EX?	5
Falco tinnunculus	Xòric	X			5,6,9
Falco peregrinus	Falcó	X			5,6
Alectoris rufa	Perdiu	X			1,7
Coturnix coturnix	Guàtlera		P		7
Rallus aquaticus	Gallet de riu	X			3
Porzana porzana	Polla griseta		P		3
Gallinula chloropus	Polla d'aigua	X			3
Porphyrio porphyrio	Gallinot d'aigua			EX?	3
Fulica atra	Fotja	X			3
Burhinus oedicephalus	Sibil·lí	X			7
Larus argentatus	Titeta de la mar	X			6
Columba livia	Colom salvatge	X			5,6
Columba palumbus	Tudó	X			1
Streptopelia turtur	Tórtora	X			1,8
Cuculus canorus	Cucui	X			1
Tyto alba	Òliba	X			5,6,9
Otus scops	Mussol petit	X			5,8,9
Caprimulgus europaeus	Enganapastors	X			1
Apus apus	Ginjola	X			6,9
Apus pallidus	Ginjola clara		P		6,9
Apus melba	Ginjola rei	X			5,6
Merops apiaster	Abellerol	X			4
Upupa epops	Puput	X			1,7,8,9

Nom científic	popular	nidif. seg.	nidif. prob.	espècie exting.	biòtop
PASSERIFORMES					
<i>Calandrella cinerea</i>	Torrò.lera	X			7
<i>Galerida theklae</i>	Torrò.lera caputxina	X			7
<i>Hirundo rustica</i>	Ronella	X			9
<i>Delichon urbica</i>	Vinjolita	X			9
<i>Anthus campestris</i>	Titeta sorda	X			7
<i>Luscinia megarhynchos</i>	Rossinyol	X			1,3
<i>Saxicola torquata</i>	Vitrac	X			7,8
<i>Monticola solitarius</i>	Mèl.lera	X			5,6
<i>Turdus merula</i>	Tord negre	X			1,2,8
<i>Cettia cetti</i>	Rossinyol bord	X			1,2,3
<i>Cisticola juncidis</i>	Butxac	X			3
<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Rotget de prat	X			3
<i>Acr. arundinaceus</i>	Tord de prat		P		3
<i>Luscinola melanopogon</i>	Rotjet menu		P		3
<i>Sylvia sarda</i>	Busqueret coallarga		P		1,2
<i>Sylvia undata</i>	Busqueret pitroig	X			2
<i>Sylvia melanocephala</i>	Busqueret capnegre	X			1,2,7,8
<i>Sylvia atricapilla</i>	Nyecra	X			1,8
<i>Regulus ignicapillus</i>	Reietó, ropitet	X			1
<i>Muscicapa striata</i>	Capsoti	X			1,8
<i>Parus major</i>	Primavera	X			1,8,9
<i>Lanius senator</i>	Capsigrany	X			2,7,8
<i>Corvus corax</i>	Corb	X			5,6
<i>Passer domesticus</i>	Pardal comú	X			5,8,9
<i>Fringilla coelebs</i>	Pinsà	X			1,8
<i>Carduelis chloris</i>	Verderol	X			1,8
<i>Carduelis carduelis</i>	Cadenera	X			1,3,8
<i>Carduelis cannabina</i>	Passerell	X			1,2,8
<i>Miliaria calandra</i>	Sól.lera	X			7,8

SIMBOLOGIA:

X: auell nidificant segur

P: auell nidificant probable

EX: auell nidificant extingit per causa humana o no.

BIÒTOPS:

1: boscs

2: màquies arbustives

3: zones humides

4: dunes i talussos

5: Rocadissos interiors

6: penyals marins

7: erms, conreus i prats de
pastura

8: horts

9: construccions humanes

3.2.3. Els mamífers.

Aquest repàs superficial del poblament faunístic de Menorca, i que és quasi concretament el d'Alaior, conclou amb una breu referència als mamífers; aquest grup, igual que el dels rèptils i amfibis, reflexen una notòria manca de diversificació, pròpia d'ambients insulars de breu extensió.

Si bé les espècies que s'alimenten preferentment d'insectes, fruits i llavors mereixen atenció, com l'eriçò **Erinaceus algyrus**, la rata sarda **Elyomis quercinus**, el conill **Oryctolagus cuniculus**, herbívor per excel·lència, també s'han de citar les altres espècies presents, de diferents tamanys i d'activitat preferentment crepuscular i nocturna. Dins el grup dels rosegadors, tenim dues rates, la d'albufera **Rattus rattus**, i la de claveguera **Rattus norvegicus**. Més petits, els ratolins es presenten en la forma salvatge o de rostoll **Apodemus sylvaticus**, i l'espècie domèstica o ratolí de porxo **Mus musculus**, de la qual ha evolucionat una forma totalment silvestre **Mus musculus spretus**; un rosegador que en realitat és un menjador d'insectes, més petit inclús que els ratolins, és la rata aranyera **Crocidura suaveclens balearica**, forma específica exclusiva de l'illa de Menorca.

Les rates pinyades són mamífers voladors que solen passar desapercebuts, i no convé oblidar-les per la seva extraordinària activitat com a menjadors d'insectes. Volen activament en l'època favorable a partir de la posta del sol, i s'han citat a Menorca unes 12 espècies, dels gèneres **Pipistrallus**, **Myotis**, **Rinolophus**, **Eptesicus**, **Miniopterus**, **Nyctalus** i **Plecotus**. (Alcover, 1979). La precarietat en la conservació d'aquests animals està en el fet que permaneixin el manco inalterats possible els seus habitatges més habituals: les coves i conductes en les roques, situats al llarg de les parets dels barrancs i altres penyals.

Quant als mamífers depredadors —encara que també mengen vegetals—, finalitzam la llista amb el mart **Martes martes** i el mostel **Mustela nivalis**. En l'economia de la Naturalesa, són dues espècies situades a dalt de la piràmide alimentària de Menorca, encara que per davall dels necròfags, encara més especialitzats. La població de marts ha experimentat fluctuacions irregulars, en

ser caçada en excés, fins i tot amb mètodes perillosos com els ceps enverinats. És probable que el mateix hagi passat amb el mostel, però no hi ha estudis indicatius que ho detallin. Però no deixa d'ésser cert que aquestes dues espècies fan un paper necessari com a reguladores dels excedents de població d'altres animals més extesos, i tant llur disminució alarmant com desaparició podrien comportar desequilibris problemàtics, també als interessos humans.

4. Zones puntuals i comunitats d'especial interès ecològic.

4.1. Els barrancs.

L'interès científic dels barrancs, afegit a l'històric, antropològic, arqueològic, paisatgístic i econòmic, és indiscutible. Constitueixen, en conjunt, un factor geogràfic i geomorfològic que marca el territori de Menorca de manera inequívoca, i en ells troben la font de les seves investigacions zoològiques, botàniques, geològiques, espeleològiques i especialistes d'altres matèries, amb l'objectiu de conèixer millor l'entorn i revertir-les en benefici de la Naturalesa i de l'home. Si no tant en qüestions geològiques, sí es pot assegurar que el camp del coneixement en ciències naturals roman apenes iniciat en diverses regions il·lenques, entre les que destaquen els barrancs. A Menorca tenim no manco de 30 barrancs sense comptar els seus afluents secundaris, i pot aventurar-se que el seu conjunt reuneix el més important contingent de llocs d'interès biològic global a Menorca. Alaior compta amb 7 barrancs: Puig Menor Vell-Es Puntarró, Son Boter, Es Bec, Llucalari, Sant Llorenç, Cala en Porter-Es Rellotge i Cales Coves-Sant Domingo, i al manco 6 afluents i petits barrancons de considerable dimensió, tots d'un valor remarcable en molts aspectes.

4.2. Els penyals costaners.

Segons es diu als apartats anteriors sobre flora i fauna, la línia de penyals del terme no constitueix una àrida extensió desprovista ni de vida ni d'altres atractius d'ordre diferent. El

notori contrast biològic i paisatgístic entre els penyassegats del migjorn i els de la Tramuntana es posa en evidència en comprovar, tals com els que comentam ara, que els vents forts dominants són un important impediment per a la instal·lació i proliferació de formes vives damunt les roques. Els penyals del sud admeten, per alts i verticals que siguin, tot al contrari que els de Punta Nati o Cavalleria, per exemple, una vegetació fins i tot arbustiva prop del nivell del mar; aquesta circumstància multiplica les possibilitats de movilització i presència de espècies animals. Les gavines construeixen allà els seus nius, les sargantanes davallen fins aquest nivell, altres aus s'alimenten de les figues de moro, fruits de la mata llenyisca i d'altres que han brotat sobre mínims terraplens, etc. A més, aquesta fauna troba en localitats així la seguretat que no té a la costa baixa i accessible. En ser el litoral sud el més urbanitzat de l'illa, són pocs els sectors de costa que encara siguin tranquils i serveixin de refugi a espècies valuoses. El tram que pertany al terme d'Alaior, exceptuant les zones d'immediata influència de Son Bou i Cala en Porter principalment, és un exemple indiscutible d'això, i mereix conservar-se.

4.3. Massissos rocosos d'Egipte i Es Puntarró.

Les elevacions de penya arenisca vermella, que es repeteixen també al Puig Mal, camí de Mongofre, Binigurdó, Sant Felip, Santa Agueda i altres, guarden mútuament una sèrie de característiques similars. L'erosionabilitat de les pedres, l'espessura vegetal que les cobreix, la reduïda accessibilitat humana que sofreixen, etc., fan d'elles llocs idonis per a la instal·lació de nombroses aus i d'altres animals, entre les que destaquen les rapaus, constituint reserves d'alzinars ombrívols generalment ben conservats. La singularitat de la seva imatge els fa així mateix notoris elements paisatgístics de gran valor.

4.4. Sistema dunar i prat de Son Bou-Ses Canessies.

La gran duna de Son Bou és en realitat una franja d'arena

fixada per la vegetació. S'organitza biològicament segons una zonació que s'evidència sobre l'arena, i que fa que els animals i plantes que la habiten es distribueixin segons una estratificació vertical de les temperatures, degudes a la insolació. Les dunes, en definitiva, proporcionen un medi ambient en el qual la quasi infinita adaptabilitat dels organismes vivents es manifesta d'una manera espectacular (Amos, W.H. 1959). La distància que separa les dunes del prat de Son Bou és tan curta i són tantes les relacions que mantenen els sers vius del conjunt, que formen una unitat ecològica espacial indiscutible.

La zona palustre de Ses Canessies-Son Bou és la segona en tamany de Menorca, després de s'Albufera des Grao; clarament, és la principal localitat col·lectora d'aus migratòries Passeriformes, i també de niuants en zones humides de la costa sud. Les seves característiques la fan única a l'illa, i la que més se li assembla pel seu estil, però de molt menor tamany, és la situada rera les dunes de Son Saura o arenal de s'Olla, al nord, i que també es troba molt amenaçada.

Pel que representa per Menorca i per Alaior, s'han de fer els esforços necessaris per a mantenir aquesta àrea intacta, iniciant seriosament la reparació dels sectors ara degradats fins on sigui possible. Igual amb les dunes, per ser l'únic ecosistema d'aquest tipus existent al terme i un dels millor conservats de Menorca. Es Prat, amb el perill ja irreversible del contacte directe amb una gran i densa urbanització, hauria de considerar-se, junt amb el conjunt de zones humides de Menorca, dins un pla específic de protecció i conservació, donat l'alt valor ecològic, estètic i didàctic que els hi és comú. Urgentment, i plenament conscients de la nostra responsabilitat, no es pot fer manco veient l'interès i els esforços de molts països europeus i del món per a preservar de qualsevol perill les zones humides dels seus territoris respectius.

Tota aquella zona humida amb aigua permanent o temporal és, de fet, important en aquest sentit. Per tant, la previsió ha d'arribar també, en el territori d'Alaior, als torrents i basses, com la des Clot des Guix.

4.5. La vegetació climàtica.

Allò irrenunciable per a tots els menorquins ha de ser la conservació en bon estat d'aquella vegetació que més caracteritza la terra en què vivim, perquè està en equilibri amb ella i amb el clima. En aquest cas, els alzinars, ullastrars i savinars ja existents o en formació. És essencial per a això la no continuació de la degradació i destrucció dels barrancs, franja litoral i àrees immediates d'influència. Per supost, s'inclou en aquesta recomanació als alzinars actuals i potencials al nord d'Alaior.

4.6. Les comunitats vegetals rupícoles.

Hi ha una sèrie de localitats repartides pel territori alaiorenc que, en reunir condicions especials d'aïllament, humitat, orientació, inaccessibilitat, etc., s'han convertit en habitacles adequats per a acollir alguns grups de plantes fràgils i exigents. La majoria d'aquestes són endèmiques de major o menor restricció geogràfica, inclús sense sortir de les fronteres d'un mateix territori continu.

Les comunitats referides, caracteritzades per les plantes dels ambients indicats, es resumeixen en dues: l'**Hippocrepidum balearicae** i el **Sibthorpio-Arenarietum balearicae**. Han estat observades a les parets i racons humits de l'interior de tots els barrancs; també, al manco la segona, a les voreres rocoses carbonatades que delimiten, com si fos una gran plana elevada extesa des de Santa Eularieta per l'oest fins Es Puig Menor al nord-est, les masses forestals septentrionals d'Alaior.

Em permet citar una llista de les plantes més notables d'aquestes comunitats i d'altres, localitzables a zones com les anomenades i, en ocasions, assombrosament reunides en una sola localitat, permaneixent en un estat molt precari de conservació a causa concretament d'una urbanització. La llista és:

Paeonia cambessedesii

Hippocrepis balearica

Bellium bellidioides

Cyclamen balearicum

Silene mollissima

Pastinaca lucida

<i>Satureja filiformis</i>	<i>Scabiosa cretica</i>
<i>Sibthorpia africana</i>	<i>Linaria aequitriloba</i>
<i>Euphorbia maresii</i> var. <i>minoricensis</i>	
<i>Lotus tetraphylus</i>	<i>Micromeria rodriguezii</i>
<i>Digitalis dubia</i>	<i>Carex rorulenta</i>
<i>Crepis triasii</i>	<i>Arum pictum</i>
	<i>Phyllitis sagitata</i>

Amb pocs dubtes, un catàleg tant extraordinari pot ser igualat en molt rares localitats de Menorca. En general, es pot dir que els barrancs presenten les condicions necessàries per a la presència de plantes d'aquestes característiques, i que tenim l'obligació de preservar com a tresors únics.

4.7. Les comunitats vegetals litorals.

Són el conjunt d'arbusts, socarrells i plantetes que colonitzen la franja costanera, des de la primera línia marítima fins el límit prelitoral, on comença a aparèixer l'ullastrar ben format. Bàsicament són les comunitats comentades a l'apartat 2.3.8., i en elles apareixen les espècies representants de la classe **Crithmo limonistea** i del **Launaeetum cervicornis**; el fonoll marí **Crithmum maritimum**, la camamil·la **Santolina magonica**, varis coixinets i altres arbusts i plantetes de diferent port són les més característiques.

4.8. Altres espècies vegetals d'interès.

Trobam altres plantes disperses, integrades dins associacions vegetals més o manco exteses pel territori, que són igualment destacables per llur raresa i aïllament relictual. Comentaré breument les que crec mereixen més atenció.

El garbaió **Chamaerops humilis** deu la seva raresa principalment als focs repetidament provocats amb el fi de facilitar el creixement de pasturatges tendres per a les cabres i ovelles. Aquest procediment ha afectat de tal manera l'ullastrar de planes i marges de barrancs, que el que antigament era una

palmera extesa presumiblement per quasi tots els barrancs del sud i en dues grans taques irregulars de la costa nord, avui s'ha convertit en una espècie en perill d'extinció a Menorca. Seria llastimós continuar permetent aquest abús pernicios del foc, que no sols afecta la vegetació com a recurs renovable que és, sinó que afavoreix la pèrdua irremissible de la terra fèrtil de les pendents, recurs no renovable imprescindible per el creixement de les plantes i el manteniment de la vida.

Una altra planta notable, endemisme balear que els mallorquins anomenen estepa joana, és l'arbust **Hypericum balearicum**; és francament abundant a la Serra mallorquina però a Menorca és apenes coneguda, havent-se trobat únicament en unes sis localitats, de les que dues o tres corresponen al terme d'Alaior.

També és necessari citar la rara i admirable endèmica exclusiva de Menorca **Daphne vellaeoides** (= **D. rodriguezii**), arbust localitzat en set indrets de la costa nord i en una sola de la sud, precisament dins el terme d'Alaior; s'han observat molts pocs peus de la planta.

Per a finalitzar, la menció d'una altra joia, potser la més amenaçada, també endèmica exclusiva de l'illa i ran de l'extinció: la **Lysimachia minoricensis**. Fou replantada fa uns anys per A. i Ll. Llorens sense èxit, i ara viu acantonada en l'interior d'un únic barranc. (Informació botànica provinent de Bolòs et. alt., 1970; de Bermejo i Rita, com. personals; i d'Orfila).

4.9. La comunitat d'aus de presa.

La persistència o disminució del número de rapaus niuants pot ser un indicador claríssim de la nostra poca o molta quantitat de seny en la futura elecció dels usos del territori, i de les variacions en els modus de vida a què aspirem. El nostre grau de tolerància als ambients degradats no és en absolut comparable a les possibilitats adaptatives d'animals tant exigents amb el seu entorn com són les rapaus. Si desitjam continuar veient-les, i fins i tot que augmenti la població de les espècies més rares de

l'illa (àguila peixatera i falcó pelegrí), així com la possible nova arribada d'espècies extingides, haurem de reflexionar seriósament sobre les incidències que la nostra expansió en tots els sentits produeix contra el medi natural i rural. L'abundància en rapaus a Menorca, així com la conservació dels seus ambients, té esglaiats a naturalistes i visitants sensibles de tot arreu; ells no es cansen d'alabar la nostra sort, a diferència de la majoria de les altres regions espanyoles, així com d'aconsellar el nostre zel dirigit a la seva conservació.

5. La protecció i conservació del Patrimoni Natural del territori alaiorenc.

La conservació de la Naturalesa vé essent un impuls originat en l'iniciativa humana per a contrarrestar i evitar, precisament, les activitats negatives de l'home a sobre el medi natural i els seus recursos. Vista la irresponsabilitat amb què la nostra espècie abusa dels recursos renovables o no, aquesta activitat autocrítica sembla posseir el seu significat lògic i útil. De tota manera, i tenint en compte que la conservació de la Naturalesa no admetria ni la més mínima interferència humana, si la consideréssim en els seus límits estrictes, dedicaré uns comentaris a la qüestió del nostre comportament col·lectiu respecte de l'entorn que ens envolta; i ja que aquest és transformat per nosaltres, no sembla incorrecte tractar d'aconsellar respecte de quines poden ser les conductes més convenientes de practicar o de corregir en base a l'experiència.

5.1. El model d'equilibri natural que hem de conservar.

L'estat actual del territori menorquí reflexa, en general, un procés de transformació del medi físic que no ha significat trastorns desequilibradors del conjunt, a pesar que existeixen particularitats irreversibles que es manifesten i reproduïxen amb constància. És dir, que el model territorial que avui contemplam recorda, probablement, una imatge similar al model de fa un parell de segles. I si d'això deduïm, en termes absoluts, que la

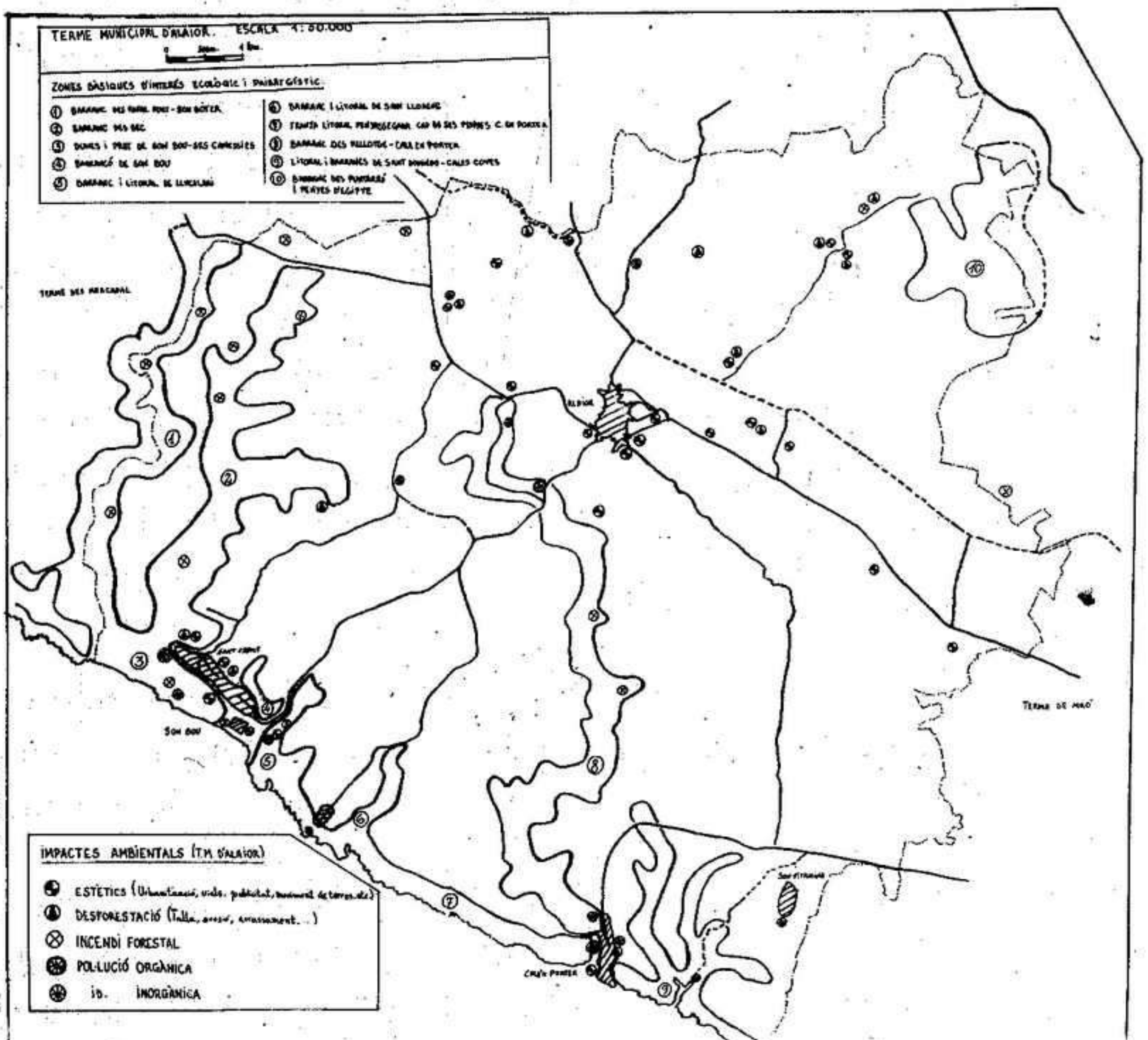
realitat biològica tampoc ha d'haver sofert canvis o recessions significatives, ha d'argumentar-se que, per ser el que tenim, això és el que ens convé continuar conservant, encara que amb un esforç molt més gran. Perquè no hi ha cap dubte, per exemple, que la superfície de territori que ha estat consumida pel traçat de vials i carreteres, ocupació de terres de conreu per noves àrees urbanes o industrials, destrucció d'espais naturals, etc., en els darrers 25-30 anys, ultrapassa desmesuradament la superfície utilitzada en períodes superiors o similars d'abans d'aquesta època de desenrotllisme accelerat. És un fet significatiu, i serveix de reflexió sobre la facilitat amb què ens pot fugir de les mans l'anomenat ritme de creixement. Mirem que no sigui a costa del que ens és més necessari.

L'equilibri natural global, ressentit des de que a l'illa es fan transformacions a gran escala, principalment de tipus urbanístic, té una explicació relativament simple des de la perspectiva de la teoria ecològica: una notable diversitat d'ambients, explotats o no per l'home, afegida a l'existència d'una xerxa de conjunts de vegetació distribuïts amb prou regularitat, fan que la activitat de la Naturalesa es manifesti sense discontinuïtats paralizadores. L'alternància de zones explotades per la agricultura i la ramaderia amb zones de vegetació silvestre sembla ser la millor garantia per la conservació de l'equilibri natural. Així i tot, no existeix una proposta concreta quant a quin ha de ser el tamany idoni d'unes zones i altres per a una superfície total determinada. La prudència ha de fer-nos pensar, almanco, que no convé reduir el tamany de les actuals àrees de vegetació natural.

Resumint, i segons proposa Margalef (1976-78), l'aproximació a una situació ideal de l'estructura d'un territori respondria a la divisió en regions especialment explotades (nuclis urbans, indústries), unes altres explotades manco intensament (camps i alguns boscs) i, de ser possible, en altres que quedarien reservades de tota activitat. Una organització d'aquest tipus hauria d'estalonar-se en la distribució coherent d'una població humana, així com en la planificació viable d'un sistema de

comunicacions i de transport. És important afegir que aquesta situació ideal, per a que posseeixi unes condicions d'estabilitat i de fàcil reciclatge, hauria de ser reticulada o en mosaic.

L'aplicació d'una proposta així a l'àmbit local no té utilitat si no es troba integrada en una programació més àmplia, tant en el temps com en l'espai geogràfic. Aquest és un fet nítidament aplicable a Menorca com a espai limitat i concret: l'aplicació cuidadosa d'aquest principi a un municipi pot ser contínuament desestabilitzada per la influència d'espais veïns que no segueixin el mateix esquema. D'aquesta manera, la protecció i conservació del Patrimoni Natural d'Alaior queda estretament lligada i condicionada a la protecció i conservació de la Naturalesa en el conjunt de Menorca, i més concretament encara, en els termes de Maó i Es Mercadal, que el limiten geogràficament.

5.2. Síntesi de la problemàtica ecològica i algunes propostes genèriques per a la seva correcció.

5.2.1. Desforestació i pèrdua de sòl fèrtil.

Quatre factors participen principalment en la reducció de les reserves forestals i de sòl en el terme d'Alaior:

- a) Incendis
- b) Talla incorrecta
- c) Urbanització i pressió recreativa
- d) Activitats extractives

a) La gravetat d'aquest factor es fa patent degut a la freqüència amb què es produeix i a l'escassetat d'àrees forestals a tota l'illa. No és necessari insistir en el fet que una abrumadora majoria dels incendis són provocats per l'home. Ell destrueix, d'una o altra forma amb l'ajuda del foc, no sols la vegetació boscosa madura sinó també la que forma màquies arbustives altes i baixes amb vocació de bosc, tal com es dedueix en estudiar els seus processos de successió natural. Segons el seu origen i intencionalitat poden distingir-se, a grans trets, varis tipus d'incendis:

- Aquells produïts per causes naturals, com l'acció d'un llamp o l'efecte de lupa originat induïdament per vidres abandonats. La seva freqüència és baixa.
- Els que han estat provocats intencionadament, ja sigui per un interès especulatiu divers (solen ser fomentats anònimament per segones persones), o ja per la conducta irresponsable d'agricultors i altres; aquests cremen pendents cobertes de vegetació madura —a turons i marges de barrancs principalment— amb la finalitat que creixin de la terra cremada brots tendres de gramínies com és el càrritx *Ampelodesma mauritanica*, que menjaran un petit ramat d'ovelles i cabres.
- Aquells que no són intencionats però que són deguts a negligències vàries. Entre elles, els pagesos que cremen

el rostoll de conreus retuts (1) sense guardar les precaucions necessàries, tant personals com les establertes per la llei; els hàbits negatius de gent diumengera, excursionistes, manobres caminers, etc., deixant focs mal apagats prop de la vegetació, abandonant puntes de cigarreta dins el bosc o tirant-les des del cotxe, o eixer-mant vegetació dins síquies o marges de camins sense comptar amb un assessorament tècnic competent.

El mal causat pels incendis als vegetals naturals és obvi, car la desaparició súbita de masses de vegetació pot ocasionar pèrdues que no es comproven fins que ja són evidents. Els focs repetitius han causat, apart de la destrucció d'estructures estables i madures, la desertització, esterilització de l'ambient i conseqüent improductivitat biològica quan el fenomen de l'erosió ha aparegut (Parisi, 1979).

A més, i això és fonamental, la freqüència dels incendis en els països mediterranis ha provocat la substitució quasi general del bosc primitiu, resistent al foc, per una vegetació essencialment piròfita, representada genuïnament pel matorral calcícola i altres plantes més senzilles que l'antecedeixen. És aquesta una vegetació adaptada de tal manera al foc que el seu efecte no fa més que beneficiar-la i expandir-la, sempre en detriment de l'alzinar. Definitivament, la prevenció més efectiva dels incendis forestals és la de deixar avançar la successió vegetal fins els seus estadis de major maduresa.

Un resum de les recomanacions aplicables a la problemàtica dels incendis pot ser:

1. Iniciar el més prest possible campanyes educatives de sensibilització dirigides als agricultors i ciutadans en

(1) Ecològicament, aquesta és una pràctica no recomanable, principalment si es practica en pendents inclinades. L'acció repetida del foc sobre el sòl provoca el seu empobriment progressiu, alterant parcialment la matèria orgànica i eliminant el nitrogen que l'enriqueix (Fournier, 1975). A més, l'efecte fertilitzant de les cendres del rostoll pot ser, de fet, substituït i augmentat deixant que aquests es pudreixin per si mateixos.

general; per iniciativa dels ajuntaments i amb assessorament seriós, en contacte o no amb l'I.CO.NA., es poden organitzar conferències, projeccions, exposicions i edicions d'àmplia difusió que tractin objectivament sobre aquest tema amb rigor i senzillesa. És ben segur que, a mitjà i llarg plaç, constitueix el mètode de prevenció més eficaç.

2. A base dels mateixos continguts, assegurar la informació general de les administracions centrals i regionals, dels poders locals, dels responsables de l'ordenació rural i de les associacions professionals sobre la utilitat del bosc i del màquis, així com dels perills que corre.
3. Adoptar el principi general d'una prohibició relativa a tot deteriorament del bosc i del màquis encara existents.
4. Prohibir tota casta de foc a les zones forestals, així com de les brolles i bardisses fora dels períodes i llocs autoritzats, aplicant sancions severes als contraventors.
5. Esforçar-se en limitar la plantació d'espècies arbòries de ràpid creixement (pins, eucaliptus, etc.) a les zones de baix valor biològic.
6. Preveure els medis logístics necessaris per a la prevenció, detecció i lluita contra els incendis, aplicant els punts 1 i 2 als equips dedicats a l'extinció. És fonamental crear i reforçar uns Serveis Forestals eficaços —que siguin d'acció comarcal—, instruint-los mitjançant continguts específics de qualitat, i creant així mateix dins ells departaments fonamentals de lluita contra el foc i l'erosió.
7. Esforçar-se en restituir la vegetació natural afectada per incendi allà on sigui possible i quant abans. Mesures com la de que el benefici que un propietari hagi aconseguit venent els troncs cremats d'una zona incendiada sigui automàticament reinvertit en la repoblació, haurien de ser ja d'aplicació general.

8. Limitar seriosament la circulació de persones i vehicles motoritzats per caminois, vials i camins de tala que creuen zones forestals, principalment durant els mesos més secs.
9. Limitar o abstenir-se de practicar la desmesurada obertura de pistes forestals-tallafocs que es dona. Aquests són útils en zones boscoses molt extenses; a Menorca deixen de tenir sentit, car hi ha ja camins i vies de penetració molt repartits; en tot cas, de ser necessaris, haurien de ser d'un tamany molt menor, ja que el que han aconseguit els actuals és convertir-se en fonts d'erosió i d'avanç de la vegetació piròfita, contribuint a la disminució de la superfície forestal.
10. D'igual importància és la recollida de les restes de tala, que queden escampats augmentant el risc d'incendi, disminuint l'estètica del bosc i demostrant la manca de professionalitat i la improvisació amb què s'ha realitzat la tala.
11. Evitar l'eliminació mecànica i manual del sotabosc als alziners i pinars, i especialment a aquests darrers, per les següents raons:
 - exigiria un excés de mà d'obra per a impedir el rebrot de la brolla;
 - no es permetria el creixement de pins o alzines joves, per lo que s'aconseguirien pinars i alzinars d'una sola casta d'edat;
 - afavoriria extraordinàriament l'erosió del sòl, de forma que s'impediria la reconstitució del bosc després de talar-lo, amb la conseqüent desertització;
 - i per fi, perquè immediatament després de l'estassada, les primeres plantes que reapareixerien serien els piròfits (vegeu el comentari d'aquest grup de plantes a l'apartat 2.3.4.)

b) La explotació forestal a Menorca, les seves característiques tècniques, responen en realitat al rendiment real que produeix els tipus de boscs existents. La condició d'insularitat i el clima que tenim determinen que els nostres ecosistemes forestals no siguin especialment aptes per a la seva explotació, en raó de llur extensió principalment. D'aquesta manera, l'escàs rendiment ha provocat que les explotacions es realitzin amb un mínim de recursos econòmics i d'esguard. Això ha significat, en els darrers anys, greus danys que es concreten en:

- Obertura de pistes sense planificació, ignorant pendents i els efectes que poguessin produir les màquines pesades utilitzades (vegeu 5.2.1., punt 9).
 - Arrossegament dels troncs provocant xeragalls que han augmentat l'escorrentiu, disminuït la filtració de l'aigua de pluja i agreujat, en definitiva, el problema de l'erosió.
 - Abandó i renúncia a l'aprofitament del material residual (veg. 5.2.1. p. 10).
 - Realització de tales en llocs prohibitius, fals com pendents de turons i barrancs on l'efecte erosiu es multiplica i la pèrdua de terra es fa irreversible.
 - Tales d'arbres de diàmetre inferior al permès, que desqueden abandonats troncs i branques d'una gruixa tal que, pel contrari, sí serien utilitzables.
- qualifiquen el sentit comercial de l'explotació, car

S'ha talat, en definitiva, sense tenir en compte la renovabilitat del bosc, oblidant un factor fonamental per a la vida forestal i vegetal en general: la conservació del sòl fèrtil. La seva erosió és universalment considerada pels científics —i fins i tot pel qui posseeixi un mínim sentit comú— el mal pitjor que pugui afectar un bosc.

L'alzinar menorquí ha sofert també agressions greus. La seva explotació i eliminació està encara més regulada que la del

pinar, però el control sobre les irregularitats és nul. En el terme d'Alaior he constatat al manco un cas que podria ser inclòs en aquest apartat. Sembla que per la via prèvia de l'incendi provocat i tala posterior dels arbres, s'ha eliminat una superfície considerable de bosc mixte entre s'Artigueta i s'Artiga Vella. Una acció així és sancionable si la utilització del terreny desforestat no va encaminada a l'explotació agrícola, independentment de les autoritzacions prèvies necessàries; encara així, la finalitat de l'ús és discutible, i el cas és que a la localitat citada el fet es va produir potser fa més de tres anys, sense que hi hagi cap indicati d'explotació.

c) Afortunadament, de moment, sols una superfície no molt gran però sí significativa de bosc o de màquia arbustiva en el terme d'Alaior ha estat destruïda o degradada per urbanitzacions (ha succeït a Torre Solí, Sant Jaume, Son Bou, Llucalari i Cala en Porter). Encara així, constitueix un fet lamentable ja que significa, baix la responsabilitat dels qui han pres les decisions, renunciar a priori al disfrut d'un recurs renovable —com és la llenya— i la pèrdua irremissible d'un espai natural. La instal·lació d'una urbanització en terrenys ocupats per vegetació natural arbrada o arbustiva ha de ser inadmissible per vàries raons:

- Perquè d'això es deriva la pèrdua sense solució del bosc com a tal, la qual cosa ja constitueix un mal social greu.
- Perquè l'erosió que inevitablement provocaran construccions i obertura de vials s'ampliarà a altres àrees lliures d'aprop.
- Perquè implica, a més de la molt possible pol·lució orgànica —eutrofització— i inorgànica del sòl, la introducció d'espècies domèstiques i antropòfiles (rates i ratolins, cans i moixos, etc.), amb la conseqüent expulsió de les espècies silvestres, la funció reguladora de les quals finalitza.
- Perquè l'ajardinament de la zona urbanitzada pot

provocar la introducció i expansió d'espècies vegetals estranyes a la vegetació natural allà present.

- Perquè l'augment en la circulació de persones i vehicles, a més de significar la pèrdua de la tranquil·litat ambiental, augmenta el risc d'incendi i, amb això, el perill per a les pròpies persones.

Per aquestes i altres raons no enumerades, ha d'abandonar-se la idea d'urbanitzar i construir a l'interior de boscs i màquies.

Apart d'això, i també amb prou relació, s'ha de citar el procés de deteriorament de zones boscoses i d'altres per factors recreatius com la brutesa escampada per la gent en sortir al camp els dies de descans; i també, i encara més greu, els efectes perniciosos de les motos en circular-hi repetidament. Aquesta hauria d'ésser una activitat regulada i delimitada a espais no productius i apartats tant de concentracions urbanes com de llocs d'interès natural.

d) Les activitats extractives agrupades vora el camí Vell i al llarg del que condueix a Binixems, en forma de grans pedreres de grava, també redueixen les reserves forestals i de sòl. La raó és ben simple: perquè creixen i es nodreixen progressivament de terrenys ocupats pel bosc. Essent aquest un tema de solució complexa, no s'ha de deixar de dir que tots els esforços que es facin per a que aquestes explotacions ocupin en lo successiu zones no forestals ni agrícoles productives, seran recomanables i positius. L'obertura de noves pedreres a cel obert no és admissible sense una sèria i meticulosa planificació, en la que interven- guin tots els aspectes implicats. El fet que avui continuïn obrint-se dins àrees forestals indica ja una total manca de previsió, actitud irresponsable, inadmissible en els nostres dies.

5.2.2. La caça.

Essent la caça un recurs renovable —més bé les espècies que són objecte de caça—, la seva pràctica d'una manera regulada no té perquè afectar la conservació dels excedents d'animals cinegè-

tics que la Naturalesa no maltractada produeix. Una regulació eficaç ha de provenir de dos sectors:

a) De les administracions central i local, així com dels organismes que tinguin responsabilitats sobre programes i mesures de gestió de la Naturalesa i els recursos naturals.

b) Dels propis practicants de la caça, obligats a demostrar la seva competència i preparació mitjançant un comportament disciplinat i sensible.

Vist que el funcionament d'aquests mecanismes no és el desitjable a la pràctica diària, ens trobam amb la necessitat de fomentar la vigilància dels excessos, que no són pocs, i d'augmentar per medi de campanyes i programes d'educació la conscienciació ciutadana respecte als fonaments ecològics de la caça, i de les conseqüències derivades del seu abús (dispars en dates no reglamentàries, matances d'espècies protegides, utilització de procediments poc ortodoxes, etc.)

Aquestes accions han de ser paral·leles a la consecució d'una nova redacció de la Llei i reglament de caça, la qual té llacunes i incoherències importants.

Segons dades recents, la densitat de caçadors a Balears sembla superar amb molt la capacitat real d'absorció de l'ecosistema. D'això resulta, en síntesi,

- que la sobreabundància de persones amb armes de caça dificulta, cada vegada més, un control rigorós de llur activitat per part d'una reduïda dotació de guardes, amb freqüència condescendents i poc qualificats;
- que el desconeixement quasi general que demostren els caçadors de les regles elementals d'aquesta disciplina, tant sobre la seguretat de les persones com sobre aspectes relatius a la identificació d'espècies protegides, coneixement del terreny apte per a la caça, coneixement del reglament, de dates i períodes hàbils, etc., demostra que la seva acció condueix a un desordre cada vegada major.

Tot això, a més de desprestigiar a aquells qui demostren un comportament exemplar, no fa més que accelerar la convicció que és necessària i urgent la implantació d'un exigent i selectiu examen del caçador; això és, almanco, l'exemple més immediat que es pot seguir dels països europeus capdavaners, els quals apliquen aquesta prova a tot aquell qui desitgi practicar la caça.

5.2.3. Carreteres.

La utilitat pública de camins i carreteres és una qüestió que no ha de discutir-se. De tota manera, l'ampliació de la xerxa de vies de comunicació terrestre vol una justificació raonada i raonable, i posar-la en pràctica ha de formar part d'una planificació estretament coordinada junt amb altres activitats de l'ordenació territorial. La seva execució ha d'afectar mínimament tant al patrimoni natural com a l'històric —en el cas de ser irreversible—, i els projectes hauran de menester una revisió prèvia favorable de especialistes en les disciplines afectades. La instal·lació de línies d'alta tensió, projectes de ports, construccions litorals i similars requeriran els mateixos criteris de control.

La major part dels desequilibris causats per carreteres i vials al terme d'Alaior es deu als succeïts d'urbanitzacions perifèriques, i concretament vora la franja litoral del sud. La roturació de zones cobertes de vegetació natural i en acusades pendents, la inqualificable desfiguració de barrancs (Torre Solí i Llucalari) a base de desmunts i vials transversals que obturen i dificulten la canalització natural de l'aigua, la multiplicació de l'efecte erosiu en els rodols, la compartimentació i pèrdua de terres agrícoles productives, la divisió artificial d'ecosistemes i, en resum, la destrucció de paisatges valuosos, sumen tal quantitat de costos socials i d'altre tipus que es fa insostenible la seva justificació.

Observant l'ampla i completa xerxa viària del terme d'Alaior, sorgeix d'immediat la pregunta del perquè de la construcció de més carreteres. Un aspecte perfectament viable sembla ser la millora sense excessos d'algun tram o camí rural prou

transitat. El projecte parcial o global d'anar construint una carretera insular de circumval·lació, amb l'única finalitat d'intercomunicar els nuclis turístics litorals, no aconseguiria sinó agreujar la problemàtica citada; basta amb consultar mapes i fotos aèries i es comprova l'inmens esforç i cost ecològic necessari per tal de superar les barreres i accidents geogràfics. Crec que l'acursament de les distàncies en un territori com el de Menorca, no és un argument convincent que pugui ser defensat amb l'execució d'aquesta carretera o d'altres similars. Tinguem en compte que el medi de transport és reemplaçable sense gaire dificultats i, per contra, no té volta de fulla la irreversibilitat d'una agressió al territori.

5.2.4. Les urbanitzacions.

No hi ha dubte que el conjunt dels assentaments urbans de nova implantació constitueix el factor més important de degradació de tots els comentats, principalment pels llocs on s'ubiquen i la seva incorregibilitat. Això es fonamenta en fets comprovables no sols a Alaior sinó en el reste dels municipis menorquins: ha existit i existeix una relació estreta entre la implantació d'urbanitzacions turístiques i l'elecció per a aquest fí de zones ecològicament valuoses.

Referent a lo darrer, es poden citar les zones naturals que es poden considerar definitivament perdudes en el terme d'Alaior:

- El terç oriental de la maresma i dunes de Son Bou, que ha estat dessecat i degradat construint-hi a sobre la zona d'hotels i les instal·lacions de platja.
- El tram final de la desembocadura del barranc i torrent de Cala en Porter, així com les valls afluent a les que hi ha vivendes i per les que transcorren carreteres. Igualment, els penyals de la costa que suporten part de la urbanització, zona sobre la que abans creixia un saviar al manco tres vegades més gran a l'actual residual, segons es pot veure en fotos aèries d'anys enrera.

- La zona forestal superior de Sant Jaume i Son Bou, per la que transcorren nombrosos vials i es troba densament poblada de vivendes; es detecta allà la pèrdua gairebé total de la cobertura vegetal natural, substituïda per plantes de jardí consumidoras de grans quantitats d'aigua. (Aquesta i altres coses similars esborren la serietat de l'objectiu defensat per no pocs promotors d'urbanitzacions, és dir, posar en contacte l'usuari amb la Naturalesa).
- Algunes àrees d'influència dels vials oberts a Torre Solí i baix de Sant Jaume, on s'ha compartimentat i destruït la continuïtat del bosc i s'ha cobert una important franja longitudinal de la maresma.

Els espais naturals d'interès sobre els que gravita l'amenaça de destrucció, també per causa de la urbanització, poden concretar-se en:

- La resta de la maresma i dunes de Ses Canessies-Son Bou, que ja presenten símptomes de l'augment de la sobreinfluència humana.
- El conjunt del barranc de Llucalari, tant per les infraestructures previstes com, paradoxalment, per les accions d'una enganosa restitució paisatgística, de la qual ja es tenen resultats que demostren improvisació i manca de professionalitat.
- La resta de les zones cobertes de vegetació natural incloses a l'àrea de Torre Solí, llevant de Sant Jaume i nord de Son Bou.
- El marge oriental del barranc de Cales Coves, en el qual s'ha aprovat una urbanització.

Qüestió adicional la constitueixen aquelles parcel·lacions o projectes de parcel·lació rústica, les quals augmenten la problemàtica de la desvalorització d'àrees naturals o rurals, forestals o

no. Mereixen atenció i revisió especial àrees concretes com la de Sant Bartomeu, ben al costat del marge oriental-mitjà del barranc de Cala en Porter; les terres situades a l'esquerra de l'entrada del camí de Santa Bàrbara i Binixems; i, possiblement, alguna altra zona al nord del poble d'Alaior.

Per a finalitzar, i vist el precedent, s'imposa la pràctica del seny paralitzant qualsevol nova iniciativa que afecti les zones citades al llarg d'aquest informe. Si els aconteixements continuen amb el mateix ritme, veurem impotents com s'acaben de destruir ecosistemes valuosos sense ni tan sols l'oportunitat que els estudiosos hagin pogut conèixer-los superficial o detingudament, com de fet ha succeït a vàries localitats illenques: Artrutx, Arenal den Castell, Cala Galdana, Son Bou oriental, etc.

Cas de ser necessari, s'hauria de limitar l'ampliació o multiplicació de les àrees de residència secundària a allò que realment respongui a l'interès social en conjunt, permetent-se preferentment la urbanització d'àrees situades a l'entorn immediat dels pobles ja existents —nucli d'Alaior—. La millora de la qualitat de vida a les ciutats i pobles disminuiria la demanda de residències secundàries, les quals són el resultat de cercar l'aïllament enfora de les aglomeracions on regna la degradació de la convivència i la insolidaritat.

5.2.5. Les pol·lucions en el medi ambient.

S'ha de ser cuidados en expressar opinions sobre la problemàtica de la contaminació, ja que sense disposar de dades fiables no és prudent desorbitar o minusvalorar els seus efectes.

Els dos vertents des dels que es pot contemplar aquesta problemàtica ens serviran per a centrar els comentaris. Per una part, les conseqüències ecològiques i per l'altra les de tipus sanitari-estètic. En quant a les primeres, ens manquen dades per a poder establir l'alcanç dels conflictes puntuals constatats els quals, en tot cas, no excedeixen del seu àmbit més immediat. Les segones, que no deixen de lligar-se amb les primeres, potser

afecten més d'aprop a l'home, al manco de manera més immediata, encara que ell és qui provoca ambdós tipus. Vegem amb exemples pràctics quina és la problemàtica en el terme d'Alaior.

— Pel que fa a les pol·lucions orgàniques:

- La contaminació de cursos d'aigua i altres zones humides (con el torrent de Cala en Porter i el prat de Son Bou) pel vertit d'aigües negres o residus industrials sense depurar, o amb una depuració deficient que no elimini les sals minerals, pot provocar problemes greus de no ser corregits a temps. En el cas d'una indústria transformadora de la llet que no hagi previst en el seu funcionament l'eliminació o reutilització de productes excedents o residuals, com és el serigot, no existeix altra alternativa bàsica que la de corregir el cost ecològic provocat per la seva imprevisió. No fora just, però, que ho pagàs el conjunt de la Societat.

En casos de vertits orgànics dins torrents, i mentre no s'hi posi solució, seria molt desencertat practicar el que s'ha vingut anomenant la "**neteja de torrents**". Tal com s'ha fet en alguns trams del torrent de s'Alairó i el de Tirant (T.M. des Mercadal), els resultats han estat lamentables: explanació, ampliació i uniformització dels llits amb maquinària pesada, i consegüent arrassament de la vegetació silvestre que hi creix i desfiguració d'un element geogràfic integrat en el paisatge. Es vol dir amb això que, en el cas que es fés en torrents pol·lucionats orgànicament (eutrofitzats), la seva canalització i canvi d'estructura sol ser contraproductent. De fet, incideix en l'augment de la velocitat del fluxe de l'aigua circulant, la qual cosa impedeix l'establiment de comunitats naturals animals i vegetals que realment s'encarreguen de reduir l'eutrofització actuant com a

filtres (com succeeix als torrents de Cala en Porter i també al de Trebalúger, col·lector de les aigües negres de Ferreries). A més, si el fluxe augmenta, pot agreujar-se i accelerar-se la pèrdua de sediments i llims superficials per l'efecte erosiu. D'aquí que no sempre sigui justificada l'eliminació de la vegetació en els torrents, i manco si es fa de manera brusca i total.

- Pel que fa al vertit de residus orgànics al mar, provinents de les zones turístiques i residencials, s'ha de dir que, segons informacions sobre tècnica sanitària (B. Moll, com. pers.), les canalitzacions amb sortida mar endins ofereixen menor fiabilitat que un sistema de depuració correcte instal·lat en la mateixa urbanització. Sembla ser que, tant la garantia de la durabilitat de les obres de canalització com l'eficàcia del vertit enfora de la costa (sobretot si no hi ha corrents marines potents que desviïn els vertits enfora), no ofereixen tota la seguretat desitjable. Seria el cas, per exemple, de les deficiències contínues de C. en Porter, on es mantenen les tuberies enterrades a molt poca profunditat, permaneixent la seva línia de conducció dins l'aigua fins a la sortida de la cala en condicions de precarietat inacceptables.
- Pel que fa a les pol·lucions químiques:
 - El grau de contaminació d'aigües interiors per vertits d'origen químic constitueix fins ara una incògnita que no fa possible calibrar les seves conseqüències. Fins quin punt, per exemple, les indústries del Curo i d'altres ubicades a Alaior eliminen els seus residus sense perill tant per als aqüífers naturals com per a les comunitats d'organismes silvestres que viuen a la superfície?
 - Una vertent diferent de la contaminació química podria derivar-se de les fumigacions amb pesticides i pla-

guicides, a major o menor escala, aplicades a zones cultivades i forestals. De ser utilitzats aquests productes en excés, els aplicats a cultius poden ocasionar desequilibris naturals greus a més d'accelerar l'empobriment de la terra; i també afectar la salut humana a llarg plaç per ingestions de productes excessivament fumigats o bé si són canalitzats els residus pels rierols o canals per l'esorrentiu. S'imposa en aquest sentit un control rigorós dels productes utilitzats, de les dosis i la freqüència de la seva aplicació.

Respecte a les fumigacions dels pinars per tal d'eliminar l'eruga processionària **Thaumtopoea phytocampa**, hi ha dues consideracions prèvies:

1. que l'expansió natural de la plaga, d'escàs alcanç i incidència en els darrers anys, recomana no utilitzar ni el producte utilitzat actualment --Dimilín-- ni d'altres respecte als quals no es coneguin informacions completes i fiables de les seves possibles conseqüències ecològiques;

2. que degut a l'abús irresponsable d'aquest producte, la característica essencial del qual és la de inhibir la formació de quitina protectora en tots aquells insectes que han de permanèixer, en un cert període del seu procés vital, en estat larvari, els efectes de la seva fumigació poden ser catastròfics degut a l'enorme quantitat d'insectes diferents que sofreixen aquesta transformació. Hi ha proves que a Ciutadella, al sud, i rera una fumigació, s'experimentà fa uns anys una producció pràcticament nul·la de mel; es comprovà que hi havia hagut una gran mortandat d'abelles, i se sospita que el "**Dimilín**" ha estat el responsable. També se sap que un caçador amb els seus cans sofrí un desmai en rebre de plè la ruixada de part de la fumigació. Efectes com els citats, i d'altres que desconeixem i no en sabem la gravetat, s'han d'evitar extremant les mesures de prudència i anticipació.

- Una altra qüestió és el control que s'ha d'exigir sobre les màquines instal·lades en pedreres, cimenteres i d'altres; la fabricació de grava, ciment, conglomerat asfàltic, etc., produeix emissions massives de partícules tòxiques que pol·lucionen l'atmosfera. Existeixen requisits legals, que són millorables, que manen l'obligatorietat que aquestes màquines duguin incorporats filtres especials que regulen i disminueixen els efectes d'aquestes partícules. Caldria comprovar i assegurar-se, per exemple, que a totes les grans pedreres es compleix aquest requisit, i també a les demás indústries similars d'aprop o d'enfora del poble, com el complex situat a Santa Bàrbara per a la fabricació d'asfalt en calent.

Pel que fa a la pol·lució inorgànica i estètica:

- La contaminació estètica es produïda tant per l'efecte dels residus inorgànics no degradables biològicament, i que envaeixen el litoral, com pels vertits incontrolats de fems i escombraries provinents de la construcció, utensilis de particulars, plàstics, vidres, llaunes, papers (aquests sí desapareixen amb el temps, igual que les llaunes), etc. Respecte dels del primer grup, poca cosa podem fer per a evitar-los, a no ser que enviem la nostra protesta a les companyies de transport marítim. El segon grup constitueix un cas diferent, ja que el seu efecte pot evitar-se amb l'augment de la sensibilització cultural i a base d'un control generalitzable a tots els municipis, sempre i quan actuïn de manera coordinada. En lloc de permetre que es degradin paisatges i comunitats vegetals, es pot organitzar un servei de recollida i dipòsit dels residus en els femers controlats (que no s'han de ubicar ni a terrenys permeables ni a llocs de valor ecològic). Però la solució preventiva essencial no és aquesta sinó la conscienciació col·lectiva que no és necessari produir tal quantitat i varietat de residus; la

solució passa per reutilitzar-los al màxim i reduir l'impacte que produeixen a sobre el medi, i comprendre que aquest té un límit d'absorció de materials i també un límit de recursos utilitzables.

- Un altre aspecte que afecta l'estètica, degradant paisatges naturals i rurals de manera creixent, és la proliferació de vivendes, parets i altres estructures fetes amb materials de construcció no consonants amb l'entorn (blocs de ciment, etc.). Igual efecte negatiu produeix la instal·lació de cartells publicitaris que rompen la perspectiva i degraden la visió d'ambdues voreres de les carreteres. Moviments de terres i talussos descuidats i d'altres agressions varies contribueixen poc a poc a desnaturalitzar l'entorn, pel qual han de vetlar els poders públics amb energia i en defensa dels béns col·lectius, materials o no.

(Per a la localització dels principals impactes ambientals, veure el mapa de la pàgina 320)

5.3. Coparticipació municipal en la protecció d'àrees naturals comunes.

Aquelles zones de Menorca que constitueixen espais geogràfics continus i compactes, que són compartits per dos o més municipis degut a la delimitació dels seus territoris respectius, han d'acollir-se a una normativa conjunta segons uns criteris unificats. A la pràctica, i en el cas que ens ocupa, això ha d'aplicar-se per una banda al barranc de Son Boter i zones forestals de Sant Joan, Ses Rambles, s'Albaida i Binimarzoch, que són espais compartits per Alaior i Es Mercadal. Per altra banda, i a la zona oriental del terme, passa el mateix amb les Penyes d'Egipte i zones forestals de Es Puig Menor i Biniach, que són espais compartits amb Maó.

El fet que s'unifiquessin els criteris sobre protecció i conservació del Patrimoni Natural entre tots els municipis de

Menorca significaria molt, i evitaria un altre tant les incongruències arribada l'hora de qualificar urbanísticament l'espai territorial.

Es essencial que tots arribem a comprendre que la conservació de la Naturalesa compleix una funció pràctica per a l'home; els genotips presents en espècies animals i vegetals que es perden per causa d'extincions són tresors irrecuperables, i els ecosistemes naturals són sempre necessaris com a referències per a l'estudi dels ecosistemes explotats. A més, els ecosistemes madurs són factors d'estabilitat (Margalef, 1979), i aquests compleixen funcions protectores, tals com depurar l'aigua, purificar l'aire i enriquir-lo en oxigen, reciclar els nutrients, etc. Per desgràcia, són funcions cada vegada més alterades per processos tecnològics que afecten enormement els equilibris naturals, en el sí dels quals l'home ha de viure (Duvigneaud, 1978). En definitiva, hem de respectar millor i preservar l'estabilitat dels ecosistemes naturals i tractar de desvetllar el secret de llur estabilitat, perquè, si ho aconseguim, podrem aplicar-ho a les nostres fràgils imitacions construïdes per l'home (Ashby, 1981).

6. Bibliografia citada i consultada.

- Alcover, J.A. 1979: Els mamífers de les Balears. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- Amos, W.H. 1959: La vida en las dunas. En: Ecología, evolución i biología de poblaciones. Sel. art. Scient. Am. Ed. Omega. Barcelona, 1978.
- Ashby, E. 1981: Reconciliar al hombre con el ambiente. Ed. Blume. Barcelona.
- Arnold, E.N., Burton, J.A. 1978: Guía de campo de los anfibios y reptiles de Europa. Ed. Omega. Barcelona.
- Bolòs, O., Molinier, R., Montserrat, P. 1970: Observations Phytosociologiques dans l'île de Minorque. Univ. de Barcelona.

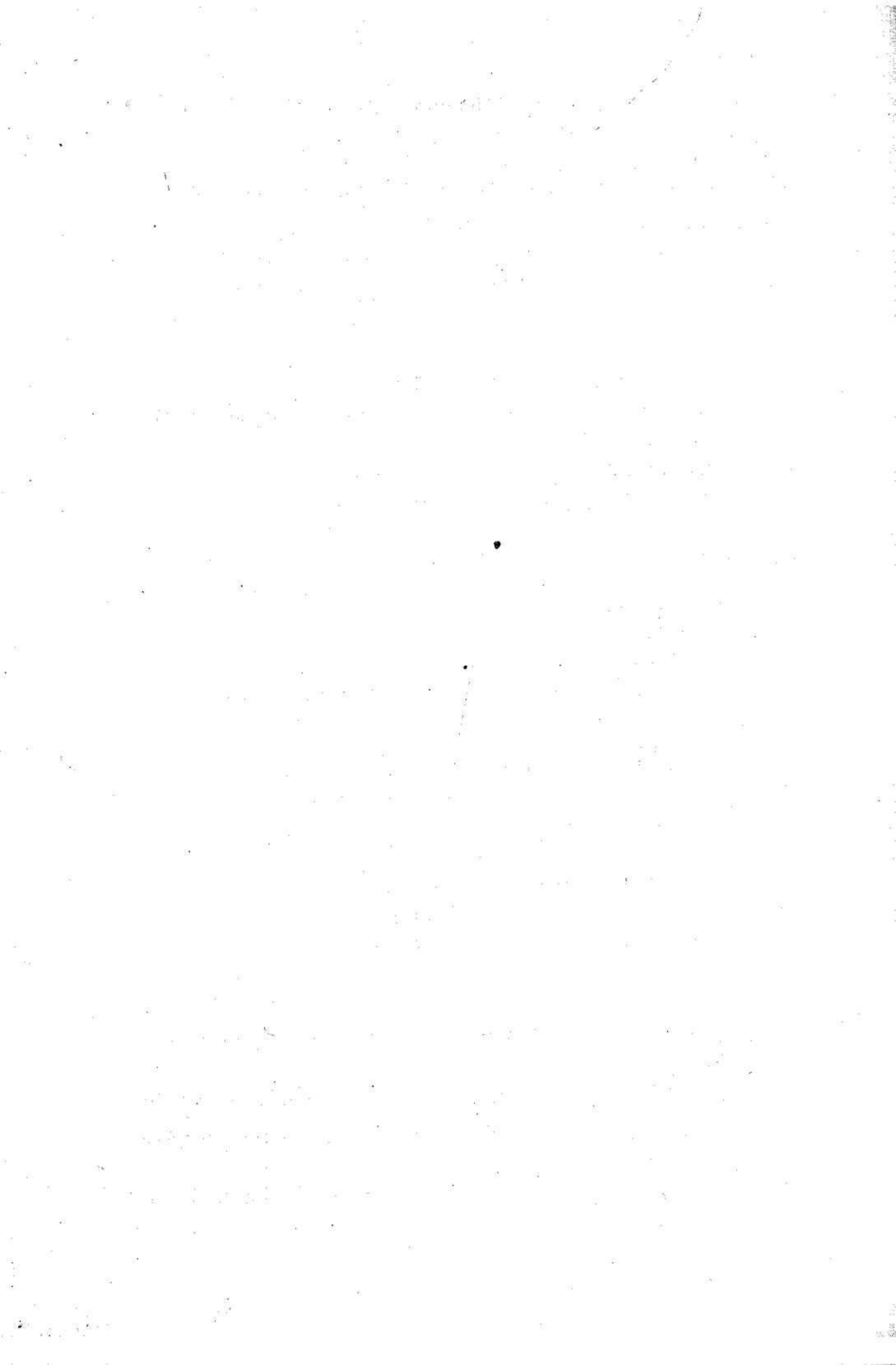
- Bolòs, O. 1980: Vers una política forestal catalana. Rev. Serra d'Or, abril 1980. Barcelona.
- Colom, G. 1964: El medio y la vida en las Baleares. Fund. J. March. Palma de Mallorca.
- id. 1978: Biogeografía de las Baleares. Tomo II. 2a. ed. Inst. Est. Bal. Palma de Mallorca.
- Comin, P., De Haro: A. 1980: Datos iniciales para un estudio ecológico de las hormigas de Menorca. Boll. Soc. Hist. Nat. Bal. n° 24 23-48. Palma de Mall.
- Cuello, J. 1980: Els Raphalocera de les Balears. Treb. Soc. Cat. Lep. 3, 51-60. Mataró.
- id. 1981: Els lepidòpters de les illes Balears. Cens provisional. T.S.C.L. 4, 33-53. Mataró.
- Div. Departaments Universitaris de les Univ. Catalanes, 1980: Per una racionalització de l'ús de la terra i dels recursos naturals als PP.CC. Rev. Ciència n° 2. Barcelona.
- Duvigneaud, P. 1978: La síntesis ecológica. Ed. Alhambra. Madrid.
- Folch, R. Secr. de redac. et alt. 1976: Natura, ús o abús. Llibre blanc de la gestió de la Natura als PP.CC. Ed. Barcino. Barcelona.
- Fournier, F. 1975: Conservación de suelos. Consejo de Europa. Ed. Mundi-Prensa. Madrid.
- Margalef, 1979: Perspectivas de la teoría ecológica. Ed. Blume. Barcelona.
- Mauriés, J.P., Vicente, M.C. 1976: Miriápodos de Baleares. Bull. Soc. Hist. Nat. Bal. 25, 33-46. Palma de Mallorca.
- Obra Cultural Balear de Menorca, 1979: Enciclopèdia de Menorca. Tom I. Maó.

- Parisi, V. 1979: Biología y ecología del suelo. Ed. Blume. Barcelona.
- Prats, P. 1980: Fauna de Menorca. In: Geogr. y Hist. Menorca. Tomo I. P. de M.
- Rita, J. 1980: Informe sobre el medio biológico del término de Mercadal, y algunas propuestas para su protección y conservación. Inèdit.
- Tomaselli, R. 1976: Le maquis méditerranéen. Rev. Naturopa n° 26. Strasbourg.
- id. 1979: La degradación de la maquia mediterránea. En: El mediterráneo, un microcosmos amenazado. Ed. Blume. Barcelona.
- Klinge, H., Mella, A. 1958: Los suelos de las Baleares. An. Edaf. Fis. Veg. 17.

ÍNDIX

Introducció

1. El medi geològic com a definidor de paisatges i ambients
 - 1.1. Funció i activitat del medi geològic
 - 1.2. Els ambients naturals sobre terrenys silicis
 - 1.3. Els ambients naturals sobre terrenys calcaris
2. La vegetació
 - 2.1. Què és una comunitat vegetal?
 - 2.2. Mètode utilitzat en la confecció del mapa de paisatge vegetal
 - 2.3. Comunitats vegetals cartografiades
 - 2.4. La vegetació potencial
3. La fauna
 - 3.1. Fauna invertebrada
 - 3.2. Fauna vertebrada
4. Zones puntuals i comunitats d'especial interès ecològic
 - 4.1. Els barrancs
 - 4.2. Els penyals costaners
 - 4.3. Massissos rocosos d'Egipte i Es Puntarro.
 - 4.4. Sistema dunar i prat de Son Bou-Ses Canessies
 - 4.5. La vegetació climàtica
 - 4.6. Les comunitats vegetals rupícoles
 - 4.7. Les comunitats vegetals litorals
 - 4.8. Altres espècies vegetals d'interès
 - 4.9. La comunitat d'aus de presa
5. La protecció i conservació del Patrimoni Natural del territori alaiorenc
 - 5.1. El model d'equilibri natural que hem de conservar
 - 5.2. Síntesi de la problemàtica ecològica i algunes propostes genèriques per a la seva correcció
 - 5.3. Coparticipació municipal en la protecció d'àrees naturals comunes
6. Bibliografia citada i consultada

PERFIL HUMANO DEL DOCTOR ORFILA

EUSEBIO LAFUENTE

Nota.— La presente conferencia es un extracto de un trabajo más amplio que, D.m., se publicará en su día.

I.— INTRODUCCION.

Señoras, señores:

Esta conferencia, con más méritos que el que os habla, debería haberla pronunciado D. Luis Alemany Vich (q.e.p.d.), si estuviera aún entre nosotros.

No es necesario presentar a Alemany: farmacéutico, dos veces licenciado, bibliófilo, académico, bien preparado, con ideas claras, pluma bien cortada, sencillo y de gran corazón. Todos le queríamos.

Me honré muchos años con su amistad, y me ayudó muchas veces a reunir libros para mi biblioteca menorquina. Tengo la satisfacción de saber que la última carta que recibió, en lo que ya era su camino hacia la muerte, era mía.

Pero existe otro motivo para recordarle ahora, porque hay una faceta en Luis Alemany que debemos resaltar: toda su vida constituye un vínculo de unión entre Mallorca y Menorca. Nace en Mahón, de familia mallorquina; conserva siempre con el mayor afecto las amistades de su infancia en Menorca, a la que viaja con frecuencia, y vive y trabaja en Mallorca, reuniendo además una importantísima biblioteca balear, dando a la prensa, de cuando en cuando, sus trabajos, que unas veces se refieren a alguna de nuestras islas y otras abarcan la totalidad del archipiélago.

Luis Alemany nos tenía a todos en su corazón.

No es un caso único, pero sí un ejemplo a seguir. Porque necesitamos reforzar los lazos entre las islas, y borrar viejos roces que sólo daño nos han producido, y que hoy son un auténtico anacronismo.

Ojalá que cunda su ejemplo, como el que otros nos han dado antes y después de él; que se sigan creando corrientes cada vez más intensas de relación, de trabajo y, en consecuencia, de afecto.

Si los intelectuales construyen estos puentes, el resto de la sociedad circulará por ellos.

Pero estamos aquí para hablar de Orfila.

No es posible condensar en una conferencia lo que debe decirse de este hombre de talla mundial, dotado con muchas y muy distintas facetas, todas las cuales consigue potenciar de forma magistral y equilibrada.

Mucho se ha escrito sobre Orfila. Por eso, pasaremos brevemente sobre aquellos episodios que nos repiten, uno tras otro, sus numerosos biógrafos.

Nos vamos a centrar principalmente en el perfil humano de Orfila.

Hablaremos de su inteligencia privilegiada, de lo mucho que trabajó toda su vida, del cuidado y meticulosidad que ponía en cualquiera de sus obras, ya fueran una lección, un libro, o un experimento. De su amor por la música y el canto.

Veremos los problemas con que se enfrentó y el éxito en todo lo que emprendía.

Intentaremos exculparle de algunas acusaciones de que ha sido objeto.

Y con todo ello queremos llegar a la conclusión de que su vida nos está marcando, desde hace más de un siglo, un ejemplo y un camino.

Los franceses no suelen ser exagerados en sus elogios. Por eso, debemos dar todo su valor a la frase de Louis Madelin, de l'Académie Française, cuando dice:

"...penchons-nous sur la vie curieuse de cet homme. Nous verrons le petit marin des Baléares devenir médecin du roi de France, Doyen de la Faculté de Médecine de Paris, et l'un des personnages le plus considérables de son temps".

II.— LOS ORIGENES.

En la Edad Media, el Rosellón era nuestro.

Aún hoy está impregnado de recuerdos españoles. Especialmente, de recuerdos catalanes.

Hablan, con matices, el catalán, conservan nombres de lugares que hoy son apellidos nuestros, y tienen pueblos que se llaman Banyuls o Corneillá.

Un poderoso macizo, de cumbre a veces nevada, nutre la poesía de Cataluña: me refiero al Canigou, nuestro Canigó.

Llaman "gavatx" (gabacho), con cierto aire despectivo, a los franceses que viven en el Rosellón sin ser del condado.

Y tienen aún pastores, y olivos, y muchas vides, entre las que se alzan las amplias casonas de labor, que todavía se llaman "Mas".

A la hora de elegir su escudo, los hombres del Rosellón lo han formado, exclusivamente (yo diría que orgullosamente), con las cuatro barras de gules en campo de oro de nuestra Corona de Aragón.

En resumen; han sabido conservar con amor sus viejos recuerdos, su antigua cultura y su forma de ser, de los que no han necesitado prescindir para formar parte de Francia.

Una importante analogía entre Rosellón y Baleares nos la señala Fayol cuando dice que encuentra más parentesco entre nuestro dialecto balear y los de estas áreas hoy francesas, que con la lengua que se habla en Barcelona.

Pero volvamos a la Edad Media. El Rosellón era, ya entonces, una próspera comarca, en la que florecían una buena agricultura, una importante industria textil, y una siderurgia de gran calidad.

Y tenían algo más; su intenso comercio naval, que era a la vez una fuente de riqueza y una forma de abrirse a la relación con otros pueblos y civilizaciones, lo que constituye el mejor sistema de ensanchar y dar equilibrio a la cultura propia.

Dentro de ese Rosellón medieval, industrioso, culto y rico, era pieza importante el puerto de Collioure, con su hermosa

iglesia, de marcado carácter español, a la orilla del agua, y su castillo, atribuído a los Templarios, con sus murallas también hasta el borde del mar.

El conjunto del puerto, la iglesia, el castillo y el pueblo es de una espontánea y armoniosa belleza.

En este Collioure, en la Edad Media, vivía una vieja familia, noble, rica y poderosa: los Orfila.

Yo me los imagino como esas grandes casas de Venecia, de Génova, o, en más modesta escala, de nuestras Baleares, que debieron en gran parte su prosperidad al tráfico marítimo, respaldadas por la inteligencia, la destreza y laboriosidad de los habitantes de la zona.

Muy a principios del XIII era jefe de esta familia Romeu Orfila, poseedor de numerosos feudos y estados, quien fundó para sus dos hijos dos mayorazgos: el de Tader para su primogénito Pedro, y el de Stadera para su hijo Juan. Estos dos hermanos fueron los progenitores de las dos ramas que pasan a radicar, respectivamente, en Menorca y Mallorca, en los siglos XIV y XIII.

La que luego iba a ser rama mallorquina cambió su apellido en Puigdorfila, estando todavía en el Rosellón.

No podemos, por falta de tiempo, profundizar en este tema. Nos limitaremos a copiar una frase de García-Carraffa:

"...siendo indudable que la rama que conservó el apellido Orfila, como la apellidada Puigdorfila, descienden por línea directa de varón de un mismo solar y tronco".

III.— LOS ORFILA Y PUIGDORFILA DE BALEARES.

Ya tenemos a la familia Orfila en Mallorca y Menorca. ¿Qué es de ellos a partir de este momento?

Tanto los documentos medievales como los de siglos posteriores, los nombran con frecuencia. La rama mallorquina se destacará con mucha más brillantez que la de Menorca. No es esta la única familia en que así sucede, y ello es lógico, porque el esplendor de una gran casa requiere riqueza y extensión territo-

rial, y Menorca es chica y era pobre en toda esta época que estudiamos. Y, además, no puede ganarse en ella gloria militar, porque está apartada de las grandes empresas marciales; bastante tiene con defenderse a sí misma.

III.— 1 - RAMA MALLORQUINA.

Veamos, rápidamente, cómo son los Puigdorfila. En los documentos del XIV los encontramos gozando de situación preeminente, lo que se confirma al estudiar su papel en la Orden de S. Juan de Jerusalén, Orden que constituye una de las piedras de toque para contrastar la nobleza mallorquina.

En el caso de los Puigdorfila, y contando sólo aquellos que lo llevan como primer apellido, encuentro, entre 1482 y principios del 1800, una veintena de caballeros.

Uno de ellos llega a Gran Maestro de la Orden, aunque muere casi en el momento de ser elegido.

Otro, ingresado en 1685, es nombrado Comendador de Collioure, lo que puede indicar que los Puigdorfila, todavía en el XVII, seguían en relación con su comarca de origen.

Los Puigdorfila mantenían vínculos mercantiles y financieros con Menorca y tenían tierra en dicha isla, ya que, en 1474 existe la "*Alcheria d'en Puigdorfila*" en el término de Ciudadela.

En todo momento de la historia de Mallorca aparecen en primera fila: Arnaldo de Puigdorfila, en 1307, obtiene privilegio de leuda y peaje, y en 1343 fue uno de los caballeros que, en nombre de la ciudad de Mallorca, jura obediencia a Pedro IV de Aragón, con dos más de su linaje (Pedro y Bernardo).

Otros son Jurados de Mallorca.

Uno acompaña a Nápoles a Fernando el Católico, otro toma parte en el socorro a Bujía, que estaba siendo atacada por Barbarroja, y uno más se halla con el Emperador Carlos V en la malograda expedición de Argel.

Los Puigdorfila de Mallorca se extinguen como linaje cuando, en 1846, muere el último varón de este apellido.

La casa de Brondo los hereda.

Y aquí se acaba esta brillante serie sobre la que nos habría gustado hablar mucho más. Podemos decir en conclusión que supieron conservar el papel histórico, el brillo social y el nivel económico que habían tenido sus antepasados en el Rosellón.

III.— 2 - RAMA DE MENORCA.

¿Qué pasa, mientras tanto, con los Orfila menorquines?

Su historia brilla mucho menos que la de sus parientes de la isla mayor.

Antes de dejar el Rosellón, tuvieron quebrantos de fortuna, mezclados con problemas políticos, todo lo cual, probablemente, les llevó a pasar a Menorca.

Sin embargo, cuando a principios del XIV llegan a nuestra isla, su patrimonio tenía que ser muy importante. Vidal dice que recibieron una concesión inmensa de terreno en Menorca. Debían poseer, en efecto, muchas tierras, porque, a fines del XVI, después de casi tres siglos de sucesiones y particiones, poseían todavía numerosas fincas, muchas de las cuales conservaban en el XVIII y bastantes conservan todavía.

Estos Orfila, desde que llegan a la isla, no parecen darse mucha importancia, ni les vemos figurar.

Y con el característico descuido que hemos tenido siempre los menorquines hacia estos temas, los descendientes del primer Orfila menorquín son llamados "*labradores*" en la documentación oficial, entre ella las partidas sacramentales. Lo cual, leído hoy, ha dado a muchos una idea equivocada de su verdadera condición.

Claro que eran labradores. Pero gran parte de ellos fueron y son aún "*senyors de lloc*", es decir, propietarios agrícolas que cultivaban personalmente sus tierras, en vez de darlas en aparcería o arriendo.

Algunas de las fincas que son o fueron de los Orfila guardan recuerdos especiales para los menorquines. Ejemplos:

- Binifadet, en cuyas tierras se asienta parte del pueblo de S. Luis, cuando éste es fundado por los franceses, durante su dominación en el XVIII.
- Binisafúa, en la que una Orfila, sola, resistió bravamente a un golpe de mano berberisco, dando tiempo a que llegaran los hombres de la casa y la salvaran.
- Bintaufa, casa de la rama de que procede nuestro biografado; el Bintaufa de los recuerdos de mi niñez, ligados por nuestra amistad, vieja por lo menos de tres generaciones, con los que hasta hace poco fueron sus propietarios, que aún son Orfila de segundo apellido.
- Ruma, la hermosa Ruma, en Ferrerías, que ha dado un apodo a otra rama de los Orfila, de la que procede el brillante abogado Nicolau Orfila y Guardia que junta los apellidos de dos familias destacadas de Alayor.

El nombre de esta finca puede ser una prueba de que, durante la dominación árabe, hubo núcleos cristianos en la isla, si recordamos que Rumí significa precisamente cristiano. Y puede pasar lo mismo en Mallorca con "*Ses Rumias*".

- Y la Torre del Rey, en tierras de la cual, desde el XVI, se establece el famoso Castillo de S. Felipe, centinela de la bocana del puerto de Mahón, que llegó a ser una de las mayores fortalezas de la Europa del XVIII.

Me gusta contemplar estas viejas y blancas casas de campo, típicas del paisaje menorquín, que son o fueron de los Orfila, algunas con su sólida y cuadrada torre medieval. Imagino la dura y callada vida de estos propietarios rurales, que, de padres a hijos, cultivaron ese risueño campo de S. Luis, tan bien trabajado, y vivieron sencillamente y sin pretensiones, como "*gent benestant*". Conozco su hospitalidad; he comido en algunas de sus casas, y, en muchas ocasiones, he probado el buen vino que, hasta hace poco, cosechaban.

Tras su abierta acogida, hay algo que ellos nunca mencionan: la pesada carga del trabajo en el campo, a cambio de magros resultados. Trabajo que conozco bien, entre otras razones por haberlo hecho.

Muchas de las gentes de la ciudad, a todos sus niveles, no han apreciado ese esfuerzo, mal remunerado durante siglos, de nuestros campesinos. Algunos en mi niñez les llamaban despectivamente "*pudays*". Ese despego hacia quienes constituían precisamente el sector más numeroso de la población, ha hecho que, luego, al intentar escribir sobre nuestra historia, se hayan cometido errores de bulto.

Además de dura, la vida de esos labradores fue, a lo largo de siglos, peligrosa, como lo fue la de los restantes menorquines.

¡Pobre Menorca! Por un lado, es víctima constante de asaltos de piratas, desde la más remota antigüedad hasta pocos años antes de nacer nuestro Dr. Orfila.

Por otra parte, sufre media docena de cambios de nacionalidad en menos de un siglo, con todas sus dolorosas consecuencias.

Además, su propia marina mercante, y su comercio naval, padecen constantemente las acciones de los corsarios. Y la mar devora a veces buques y hombres, arrastrando en muchos casos a la ruina a sus familias.

La tramontana por su parte, diezma cada año, implacablemente, los cultivos, haciéndolos menos productivos de lo normal y de lo que se merece el esfuerzo desplegado en ellos.

¡Sólo le faltaba, de cuando en cuando, el peligro de las epidemias!

No es raro que la pobreza, o por lo menos la escasez de recursos, haya sido una constante de nuestras gentes a lo largo de siglos, y que dos ramas de una misma familia alcancen niveles muy distintos, según estén afincadas en Menorca o en nuestra hermana mayor.

IV.— LOS ORFILA DE BINTAUFA.

Mateo Orfila nace cuando Menorca lleva pocos años, desde el 82, reintegrada a la Corona española, y vivía un período de prosperidad naval, que ya había comenzado bajo la dominación inglesa.

La actividad en el puerto de Mahón era muy grande. Los barcos menorquines, y los capitales necesarios para financiar sus cargamentos, en muchas ocasiones, no eran de un solo armador, sino de grupos de amigos en los que entraban a veces los propios tripulantes, incluso con modestas aportaciones. Con ello, la propiedad y sobre todo los frutos de la importante flota de Menorca, llegaban a muchas manos.

Contribuían a esta prosperidad los numerosos buques que, sin ser de Menorca, tocaban en la isla.

El “**Diari Roca**” nos va desgranando las numerosas llegadas y salidas en aquellos venturosos días.

En los muelles del puerto de Mahón, al pie del acantilado sobre el que se edificó la ciudad, los almacenes estaban en continua actividad de carga y descarga.

Y la sustitución de buques viejos por nuevas unidades, así como las reparaciones y mantenimiento de las que estaban en servicio, daban vida a la construcción naval en nuestras “*drassanes*” a las que no faltaba, en esos años, la fabricación de buques de guerra.

Nuestros “*mestres d’aixa*” que alcanzaron fama de muy hábiles, se transmitían de padres a hijos reglas empíricas, muy experimentadas, sobre dimensiones de cascos y el arte de construir.

Los cordeleros, con el cáñamo enrollado a la cintura, hacían girar lentamente las grandes ruedas de madera que iban torciendo los cabos, con destino a la jarcia firme y a la de labor.

Se pintaban las piezas metálicas con “*black vernis*”, como se llamaba entonces y se llama todavía ahora en Menorca, a la pintura negra anticorrosiva; un recuerdo más de los ingleses,

cuyos nombres conservamos también para gran parte de las herramientas de carpintería.

Mientras tanto, en sus escritorios de la ciudad, los hombres de negocios estudiaban los mercados, enviaban órdenes de compra o venta a sus agentes, distribuídos por todo el mundo, concertaban fletamentos, daban o recibían letras de cambio, cartas de crédito, o el efectivo necesario para los viajes... y ganaban en casi todas estas operaciones.

Pedí un estudio genealógico sobre Orfila y sus antepasados, a mi buen amigo el Rvdo. P.D. Fernando Martí Camps, Archivero de la Curia Diocesana. En él nos apoyamos, a partir de ahora, en numerosas ocasiones.

Del mismo, se deduce que, por lo menos desde que existen partidas sacramentales, o sea, desde 1565, los antepasados directos del Dr. Orfila habitaban en la ya citada finca de Bintaufa, cuyo nombre les servía como distintivo de su rama. Vivían de la agricultura, holgadamente, sin alcanzar ni la riqueza ni un brillo social extraordinario.

Empiezan a prosperar a mediados del XVII. A Pedro Orfila Sintés, nacido en 1666, se le da ya el tratamiento de "*Honor*", reservado a los campesinos destacados por su prestigio y por su dinero. Casa a finales del XVII con Catalina Costabella Sancho. Los Costabella pertenecen al estamento de Ciudadanos de sangre.

A partir de este matrimonio, los Orfila de Bintaufa dejan el trabajo personal en el campo; empiezan a ocuparse en profesiones socialmente más brillantes... y en lo económico mejor remuneradas. Los documentos de la época dan testimonio de su ascensión social: En el testamento de este Pedro Orfila, ya se da también el tratamiento de "*Honor*" a su hermano Antonio y a su hijo Mateo. Y al hijo mayor de este último se le llama "*Magnífico Doctor Pedro Orfila*". Empiezan a aparecer varios títulos académicos en la familia.

Un hijo de este "*Magnífico Doctor*" es el Patrón de la Marina Mercante Antonio Orfila Villalonga, padre de nuestro Dr. Orfila. Había nacido en 1750, y en 1783 casa con Susana

Rotger Serra, que no es de ascendencia inglesa como han dicho algunos de los biógrafos de Orfila, empezando por él mismo.

Antonio Orfila Villalonga recibe en la documentación el tratamiento poco corriente de "*senyor*". Ya tenemos pues a esta rama bien instalada en la escala social de Menorca.

En realidad, en aquel momento, el Patrón Antonio Orfila era un ejemplo típico de un sector social: un grupo de familias menorquinas que, en el XVIII y principios del XIX, alcanzan a escala local una situación destacada.

Son todos ellos mitad marinos, mitad comerciantes; activos, inteligentes, tenaces y honrados. Arriesgan sus vidas en la mar, por lo menos en la primera parte de su carrera, y sufren los zarrazos de los corsarios y de los temporales.

Con buenos paquetes de duros españoles, los famosos columnarios de plata, tan apreciados en toda Europa, navegan hasta Rusia para cargar trigo, que luego venden a buen precio en el Levante español; van a Berbería a por cereales, viajan con frecuencia a Italia y a Francia; de los países bálticos traen madera, y empiezan a tantear los viajes a América, para traer los famosos "*coloniales*". Y, por supuesto, comercian activamente con las otras islas hermanas.

Casi todos ellos pertenecen a familias de antiguo arraigo menorquín; tienen predios y casas; porque procedían de sus mayores, o porque las han comprado con el producto de sus negocios. Conocemos un caso, que no tiene por qué ser único, de un padre que a cada uno de sus tres hijos, al casarse, les dio una casa y un barco. En sus acomodados hogares se van reuniendo muebles de buenos estilos, casi siempre de caoba, hechos en la misma Menorca; cuadros de Italia, óleos de barcos, retratos de familia, espejos venecianos, fina cerámica inglesa, buena cristalería, sedas que todavía hoy no se han ajado, abanicos, libros, joyas y armas de la Península.

Los nombres de estas familias aparecen en todos los documentos navales de la época y en todos los libros que hablan de la marina mercante menorquina: son los Goñalons, Tudury,

Victory, Vanrell, Netto, Riudavets, Escudero, Moysi, Vinent, Cardona, Carreras, etc. etc.

Y son, claro está, los Orfila.

Faltan todavía muchos años para que el viento de la crisis naval que, especialmente a partir de 1820, azotará a Menorca, se lleve el dinero y el brillo social de algunas de estas familias, y deposite sobre ellas eso que es tan fácil de acumular cuando huye la riqueza: el polvo del olvido.

Hasta que se desate el temporal de la crisis marítima, esta rama de los Orfila de Bintaufa ha pasado de ser "*gent benestant*" a ser gente acaudalada.

No ha sido un proceso rápido. Han recorrido un largo camino desde los lejanos y brillantes tiempos del Rosellón, y los posteriores de su tenaz trabajo en el campo menorquín, hasta alcanzar esa cima, personalizada en Antonio Orfila y Villalonga, al que se llama "*senyor*" en los documentos de la época.

El comfortable escenario ya está preparado. Puede levantarse el telón para que empiece a actuar su hijo, Mateo Orfila, el que va a ser, indiscutiblemente, la personalidad más brillante de su familia.

No utilizamos a humo de pajas el símil del telón y el escenario, porque, además de sus otras cualidades, Orfila, a lo largo de toda su existencia, se comportará en el drama de la vida, un poco como actor.

Como un buen actor.

V. 1 - SU VIDA.

Orfila, en su autobiografía, nos demuestra que conoce el origen ilustre de su familia en el Rosellón medieval y concretamente en Collioure, así como aspectos de la historia familiar en Baleares, y aunque acierta en lo esencial, confunde a los Orfila con los Puigdorfila. Este conocimiento de su origen remoto, que no mencionan algunos de sus biógrafos, tiene importancia porque influye, a mi modesto juicio, en su carácter y su conducta.

En la citada autobiografía, Orfila dice que su madre era de origen inglés, en lo que se equivoca.

Y como Chapel d'Espinassoux publica parte de esta autobiografía, y Fayol copia párrafos enteros de esta publicación, y otros biógrafos copian a Fayol, este error se ha ido transmitiendo, de libro en libro, hasta hacérselo cometer hace pocos años nada menos que al propio Decano de la Sorbona, Profesor León Binet, en su discurso en Menorca, con ocasión del Centenario de Orfila en 1953.

Basado en este error, Fayol llega a explicarnos que el equilibrado temperamento de Orfila se debe a este origen británico, que no existe.

En cuanto a su padre, debía ser de armas tomar, cuando la ocasión lo requería. Su hijo lo califica como "*assez emporté*", y tenía que saberlo bien, porque, a los doce años, para castigarle por algo que no nos detalla, le dio por la noche una docena de azotes con un látigo de nervio de buey. El niño se fue a la cama llorando, y, a la mañana siguiente, se despertó tartamudo. Menos mal que el médico de la familia, haciéndole cantar en el coro de la iglesia, consiguió en ocho meses curarle por completo.

Orfila tiene dos hermanos: Antonio, brillante personalidad a la que aún no se ha hecho justicia, y Bárbara, con la que nuestro doctor se escribirá toda su vida.

Desde los siete años tiene diversos preceptores. En lugar de atribuir esto a la posición económica de su familia, algunos de sus biógrafos suponen que en aquella época no había escuelas en Mahón. A este error contribuye Orfila en su autobiografía con algunas frases desdichadas: por ejemplo, cuando comienza a estudiar matemáticas dice:

"...je finis par découvrir dans cette terre si arriérée, un homme qui pourra m'apprendre l'arithmétique..."

Los documentos y los hechos demuestran que, al contrario de lo que dice Orfila, el nivel cultural menorquín era francamente alto. No hay tiempo aquí para profundizar en este tema, y lo dejamos para otra ocasión.

Hasta los 13 años, Orfila seguirá con este primer preceptor (el Padre Francisco), un buen gramático, estudiando latín y filosofía. El y sus condiscípulos llegan a dominar esta lengua y hablan en latín en sus discusiones.

Desde los ocho años, dispone de profesor de música y canto, materias que al principio no le entusiasman, para encantarle después, hasta el punto que, siendo todavía un niño, compone una misa a tres voces y toma parte en su ejecución, que se estrena en una solemne fiesta religiosa, en una iglesia de su ciudad natal. Esta afición ya no le abandonará nunca, y será decisiva a la hora de escoger esposa, y en sus éxitos sociales. Desde los nueve años tiene un profesor de francés, un sacerdote del Languedoc, arrojado a nuestra isla por la Revolución Francesa de 1789, que vive en casa de los Orfila.

Cuando, en 1799, muere este sacerdote, la isla vuelve a ser inglesa desde hace un año. Su padre le pone como preceptor un religioso irlandés, que le enseña su idioma durante dos años.

A los trece años, habla, además del castellano y de nuestro dialecto, el latín, francés e inglés. Tiene una sólida formación clásica, ha adquirido de Francia el gusto por la claridad y la exactitud y de Inglaterra la afición por las cosas positivas. Y es además un buen músico y un buen cantante.

Nos parece una excelente formación de base, y como ha sido procurada y pagada por su padre, no podemos estar de acuerdo con la afirmación de Orfila de que él es un autodidacta, sobre todo si a lo que ya se le ha regalado en materia de educación, se agrega la formación universitaria que viene después.

Ahora bien; con ser muy cuidada esta formación, no es excepcional en Menorca, como dan a entender algunos. Por el contrario, con más o menos matices corresponde a la que recibían los hijos de esa minoría de gente en posición desahogada.

A esta edad de los trece años tiene Orfila su primer éxito público como estudiante, al defender, en latín, una tesis de filosofía, en un certamen celebrado en la iglesia de S. Francisco, ante numerosa concurrencia, y contra unos religiosos que tienen la misión de contradecirle y procurar derrotarle.

Desde los trece a los quince años, Orfila va a estudiar matemáticas y prepararse para marino, siguiendo el ardiente deseo de su padre.

Y tiene la feliz idea de dar clase a dos amigos suyos, a los que explica lo que a él le van enseñando, como la mejor manera de aprenderlo a fondo. Aquí nace otra de las vocaciones profundas que le acompañará toda su vida: la pasión por la enseñanza.

El 15 de junio de 1802, el mismo día en que Menorca pasa definitivamente a ser española, se embarca en un brick, como piloto auxiliar, iniciando su carrera de marino. Carrera que durará nueve meses, que es el tiempo que dura el viaje. Cuando llega de nuevo a Mahón, dice a su padre que quiere ser médico.

En mi modesta opinión, Orfila no tuvo nunca vocación marinera. Embarcó para complacer a su padre. En su autobiografía, al hablar de este viaje, no nos dice siquiera el nombre de su buque, ni quién era el capitán, ni si el barco era bueno o malo. Relata un temporal de una forma que no entiende nadie, y tampoco está clara la narración del asalto que sufren por parte de un buque corsario.

Habían ido a cargar grano a Alejandría, y en los tres meses que dura la escala en ese puerto, apenas si salta a tierra. La mayor parte del tiempo la pasa estudiando en su camarote.

¿Qué verdadero marino habría hecho esto?

Tampoco es comerciante. ¿Dónde están sus informes, o por lo menos sus comentarios, sobre las posibilidades de mercado en Egipto, que podrían servir de información valiosa para los negocios de su padre?

Se lamenta del mareo, como si no hubieran empezado por marearse casi todos los marinos del mundo; se queja del temporal, como si fuese algo fuera de serie, y del asalto de los piratas como si se tratara de una aventura excepcional, y no de un hecho nada raro en el Mediterráneo de entonces.

Y con esto acaba su etapa marinera. La marina no perdió gran cosa, pero la humanidad gana un hombre de ciencia de talla mundial, y un profesor cuya efectividad admiramos todavía.

En septiembre de 1804, con poco más de diecisiete años, sale para Valencia a estudiar medicina.

Ahora pisa de nuevo terreno seguro. Vuelve a estar en lo suyo.

Con su característica claridad de ideas, se da cuenta de que los programas son anticuados y decide estudiar a la vez las asignaturas oficiales y ampliar estudios por su cuenta.

Los mejores químicos eran entonces franceses y su conocimiento del francés va a serle muy útil. Adquiere las obras de Lavoisier, Fourcroy y Vauquelin, que la Universidad valenciana ignora todavía.

Y pone en juego su férrea voluntad y su capacidad de trabajo. Entre noviembre de 1804 y junio de 1805 duerme dos horas diarias. A medianoche, el sereno le pide lumbre a través de la ventana. En ese momento apaga su luz Orfila. Y a las dos de la madrugada le despierta el sereno y le alumbra su lámpara.

Esta enorme labor da su fruto, porque en el certamen público y solemne que celebra la Universidad en junio del 1805, Orfila obtiene un triunfo indudable, salvando de paso el vacilante prestigio de la Universidad.

Buscando lo mejor para su carrera, da otra vez una muestra de ideas claras y firmes decisiones: decide cambiar de Universidad y se traslada a Barcelona.

Orfila, como los gatos, cae siempre de pie. Pero no es por casualidad por lo que les ocurre esto a los gatos.

Por eso se le recibe tan bien en Barcelona, donde siempre se ha reconocido el valor del talento. No sólo se le abren las puertas del mundo científico, sino también las de la buena sociedad. Alquila un piano, compra una guitarra y una flauta y se pone a estudiar todos estos instrumentos. Ya dominaba el violín.

La Junta de Comercio, con su capacidad de iniciativa y de progreso, se da cuenta de las dotes de Orfila y le concede una beca en París, tras un breve paso por Madrid.

Orfila llega a la capital de Francia con cincuenta céntimos en el bolsillo, y eso después de vender su guitarra y unos ani-

llos. Tenía 1.100 francos para este viaje, cantidad entonces muy respetable, pero prestó 1.000 a un mal amigo que se evaporó.

Si su eficiente padre llega a estar allí y se entera de cómo mal invierte su dinero este hijo suyo, seguro que lo habría vuelto a la tartamudez por el mismo procedimiento que en la ocasión anterior.

Francia está en los días triunfales del Imperio Napoleónico. Pero él es un legitimista por familia y por temperamento, y, como español, odia a Napoleón. Que además, le meterá en la cárcel a raíz de nuestra victoria en Bailén. Pero Orfila ya tiene muy buenas amistades, y el propio Vauquelin, vestido con el uniforme de miembro del Institut de France y con su espadín y condecoraciones, va a sacarlo de la cárcel y responde por él.

Y Orfila saca a su amigo, el pintor español Lacoma.

Entre 1814 y 1815, a los 28 años, aparece su libro sobre toxicología.

Como es sabido, estas experiencias nacen como fruto de una casualidad bien aprovechada. Revoluciona al mundo científico. Y también se revoluciona el mundo del crimen, porque la Medicina Legal, da, gracias a Orfila, un paso de gigante.

La costumbre, entonces desgraciadamente muy extendida, de los envenenamientos, se reduce drásticamente desde que se sabe que los análisis pueden detectar la presencia del veneno en el cuerpo de las víctimas.

Orfila necesitó, para hacer este libro, dos años de trabajo duro, durante los cuales sacrificó más de 4.000 perros para experimentar los efectos de los venenos, lo que nos da idea de la meticulosidad de sus trabajos.

El libro conoce múltiples ediciones y se traduce a diversos idiomas.

Y, a los 28 años, es nombrado miembro correspondiente de la Academia de Ciencias de París.

En mayo de 1816, aparece su segunda obra: "**Elements de Chimie**"; está destinada a sus alumnos de medicina y farmacia, y

recoge los trabajos de los grandes investigadores, a la par que deshace ideas equivocadas.

En 1817 reemplaza a Thénard en el curso de l'Athénée, con un amplio auditorio. Pone la ciencia al alcance de los alumnos con los que sabe compenetrarse y haciendo gala de sus dotes pedagógicas y de orador.

En 1818 aparece su obra "**Secours à donner aux personnes (...)**" que tiene el mérito de divulgar las medidas que deben adoptarse tanto contra venenos como contra imprudencias: asfixias por carbón, lagares, alcantarillas, etc., que distaban mucho de ser bien conocidas. La obra está destinada también a ciertas autoridades como alcaldes, párrocos, etc.

Hemos de retroceder un poco para mencionar que en 1815 se casó con la bella Gabrielle Lesueur, enamorada de la música como él y magnífica cantante como él. Más adelante volveremos sobre este punto. Aquí nos limitaremos a decir que algunos de sus amigos se permitieron aconsejarle en contra de su elección, porque, dadas las relaciones sociales que rápidamente ha hecho Orfila (como en todas partes por donde pasa) creen que puede encontrar esposa en medios más altos, especialmente en cuanto a fortuna.

También su madre sueña con algo mejor para este hijo suyo que ya conoce a princesas y duquesas.

Al pensar así, ni los amigos ni su propia madre han valorado la capacidad de decisión de Orfila cuando ve algo claro y decide lo que hay que hacer.

Hemos de abrir un paréntesis para hablar de los éxitos sociales de Orfila.

Durante la Revolución Francesa, el período del Terror acaba con todo lo que pueda parecerse a la vida de sociedad.

Pero, terminada esta pesadilla, se produce la reacción correspondiente. Con claridad magistral, nos dice Stefan Zweig:

"Apenas reposan Robespierre y los suyos en sus ataúdes, surge el dinero, omnipotente (...) Magníficos coches, con caballos cuidadosamente almohazados (...) dentro van, medio desnudas como diosas griegas, encantadoras mujeres (...) En el

Bois pasea a caballo la "jeunesse dorée" (...) se abren como por ensalmo quinientos, seiscientos salones de baile y cafés (...) se va al teatro (...) y se juega por miles detrás de las cortinas de damasco del Palais Royal. El dinero ha vuelto, soberano, insolente y audaz".

Esa vida queda puntualmente reflejada en los cuadros de los grandes pintores de la época. Lami nos pinta un concierto en la galería de los duques de Guisa, Heim una sesión de lectura en el Foyer de la Comedia Francesa, Baron una fastuosa fiesta en las Tullerías.

Pero no sólo revive el aspecto ostentoso de la civilización.

Todo el mundo de la cultura; las letras, las bellas artes, las ciencias, despierta después del Terror y sienta las bases de esa espléndida floración que será el Romanticismo.

En las casas parisinas más ilustres se reúnen los grandes políticos, los hombres de ciencia, las mejores figuras de las artes, los grandes apellidos de la aristocracia.

No se aceptan mediocridades; si se toca el piano, hay que hacerlo con maestría; si se canta, hay que poseer voz y escuela perfectas; si se habla, hay que ser un "causeur".

Las puertas de estos "salones" no se abren más que a quien lo merece. Por eso escribe Orfila a su padre:

"Dans ce pays, on considère les hommes d'un point de vue différent du nôtre: la vraie noblesse, on la place dans le talent".

Estos círculos exigentes y conocedores, son el campo adecuado para que se valoren las muchas y extraordinarias facultades de Orfila: es un científico indiscutible; se expresa con elocuencia, y con la soltura de un actor consumado; tiene aplomo y seguridad en sí mismo; su porte distinguido y sereno, sus ademanes, su voz, ayudan a que resalten sus ideas, que no son sólo las científicas, sino también las de un hombre de vasta cultura.

Y, además, es un cantante magistral, con una de las mejores voces de la época.

En 1811, Barilli, el administrador del teatro italiano, le ofrece un contrato como "primo buffo" con el sueldo, entonces

fantástico, de 25.000 francos al año. Hay que considerar que, como médico del rey Luis XVIII, percibirá 1.500 francos al año.

Cuando contaba 30 años, en 1817, se le volverán a hacer ofertas para el teatro. Todo se une en él para que tenga éxito en aquella sociedad que sabe valorar lo que es realmente bueno.

Nos extendemos sobre esto, para resaltar que la aceptación de Orfila es una de las pruebas más claras de su valor como conjunto humano, no sólo como hombre de ciencia.

Es curioso que su entrada en este ambiente se debe, más que a su nivel científico, a su amor por la música y por la mujer que luego será su esposa.

Orfila, entonces con 24 años, era asiduo de un "salón" en la Sorbona. Un grupo de familias famosas en el mundo de las artes se reunían y celebraban conciertos, cuya alta calidad trascendió pronto. Neukomm, un compositor discípulo de Haydn y amigo de Orfila, asistió a uno de esos conciertos. Le pareció tan bueno que les pidió permiso para invitar al próximo a la princesa de Veaudemont, una de las personas más distinguidas de París, y una excepcional aficionada a la buena música.

La princesa fue al concierto y, al día siguiente, Orfila, con Neukomm y Spontini, estaban comiendo en su casa.

Pero había otra gran figura en los mencionados conciertos de la Sorbona, que no pasó inadvertida a la princesa: el célebre escultor Lesueur, miembro después del Institut de France, tenía una hija de 18 años, hermosa y con una voz de soprano "...d'un timbre délicieux et d'une irréprochable justesse..." comparable a la de la famosa Barilli.

En resumen; Orfila, y la que, ya entonces, era su gran amor, pasan a ser asiduos a las reuniones que organiza la princesa.

Y en ellas está el "todo París": el príncipe de Talleyrand, la duquesa de Curlandia, toda la familia de Caraman, el duque de Richelieu, el príncipe de Montmorency-Laval, el príncipe de Rohan, el duque de Pasquier, etc. Incluso Fouché, el eterno hipócrita, el eterno traidor, el eterno eficaz.

Las figuras capitales de la política europea, en sus viajes a

París, pasaban por el salón de la princesa: Wellington, Metternich, Castlereagh, etc. Los embajadores, los generales, acuden a estas reuniones, lo mismo que las primeras figuras del arte. Se dan conciertos de gran calidad y en ellos cantan la Srta. de Lesueur y Orfila al lado de estrellas como Pasta, Comporesi, Rubini, etc.

La amistad de Orfila con la princesa de Veaudemont fue muy sólida; ésta le consideraba un poco como a un hijo. A veces pasaba semanas en la residencia de campo de la princesa.

Otro de los mejores salones parisinos era el de la condesa de Rumford, la viuda del ilustre Lavoisier.

A él asistían Orfila y muchas de las personalidades que hemos citado, así como sabios de primer orden: Laplace, Fourier, de Prony, Guizot, etc.

Agreguemos el duque de Broglie, Mme. de Stäel, Mme. de Saint-Aulaire, el duque de Decazes, M. Villemain, los condes Delaborde, etc.

Orfila acude también a otros salones. Debería decir ya "*los Orfila*", porque desde el 1 de julio de 1815 se ha casado con la señorita de Lesueur, y una vez más le acompaña la suerte, como lo demuestra el que, 30 años más tarde, cuando escribe su autobiografía, aún le tiembla la pluma con emoción y afecto cuando habla de ella.

Se trasluce en las memorias de Orfila lo mucho que le gustaba la vida de sociedad.

Pero, por otra parte, él mismo nos dice que todas estas poderosas amistades le fueron útiles en muchas ocasiones, para obtener mejoras para la Universidad y para la clase médica.

También lo fueron para él: cuando el doctor Lefavre, médico ordinario de Luis XVIII, se entera de que Madrid ofrece una cátedra a Orfila, propone a éste ser médico de cámara del rey de Francia, con la promesa de una cátedra más tarde en París, influyendo así decisivamente para que Orfila se quede en Francia.

Y muchos de los clientes que tuvo en el ejercicio de su profesión salieron de entre sus amigos de los "*salones*", no siendo la

menos importante la, para nosotros, desconocida duquesa de X, de la que luego hablaremos.

Nos dicen los biógrafos que los Orfila formaban un elegante matrimonio. Se les encontraba en la Corte, y en todos los medios.

Con el tiempo, llegaron a tener su propio "salón", muy apreciado como lo demuestra que a él asistían Rossini, Alejandro Dumas (hijo), etc. El príncipe de Tayllerand, que, según Orfila, era el segundo personaje de Francia después del rey, y el mejor diplomático, le invita con frecuencia a su casa.

En resumen; estamos en el fervor romántico de la primera mitad del XIX; en París hay una auténtica explosión de personalidades: Víctor Hugo, Alfred de Vigny, Chateaubriand, Lamartine, Rossini, Balzac, o sabios como Berzélius, Lamarck, Ampère, Daguerre, Champollion.

Si exceptuamos, quizá, la época de Luis XIV, estamos en el momento de máxima concentración en París de figuras de primer orden europeo en la política, en la literatura, en las ciencias, en las artes.

Esta espléndida floración de Francia, tiene lugar, en gran parte, en medio de constantes transformaciones y convulsiones políticas. Que no lograron impedir el trabajo de sus nombres más valiosos, en ese país ponderado y prudente, que parece estar hecho a prueba de errores.

Dentro de una parte de este período agitado, pero fértil en las ciencias y las artes, se desenvuelve la vida de Orfila en Francia.

Volvamos a coger el hilo: en 1816 hace un viaje a su isla natal. En ese momento era ya un famoso profesor privado, había publicado su "**Traité des poisons...**", era médico de cámara de Luis XVIII y tenía muchas y muy buenas amistades. Un hermoso porvenir se abría ante él.

Su retorno a Menorca, doce años después de su salida, es un verdadero viaje triunfal.

En 1818 aparece por fin la posibilidad de ganar una cátedra en la Facultad de París, al pasar Royer Collard de la de

Medicina legal a la de Enfermedades Mentales. El propio Collard, que no conocía a Orfila es quien propone a éste para sustituirlo, juzgando de él por las obras que ha publicado.

Pero las cátedras de la Facultad de París, no se dan a extranjeros. Por eso, después de reflexionar mucho, decide nacionalizarse francés. Aún no tenía 32 años.

En el 22 se cierra la Universidad y se reorganiza porque se la cree demasiado liberal. Orfila es nombrado catedrático de Química, sustituyendo a su gran amigo y protector Vauquelin.

Se abre un período de tranquilidad política y social hasta 1830, que le permite trabajar en paz. En esta época trabaja como médico, da las lecciones de química, investiga en toxicología, estudia la medicina legal. Empieza a actuar en misiones judiciales, en las que alcanza un gran renombre. Y publica mucho: artículos, libros, folletos, informes, etc.

Piensa en un nuevo programa de la enseñanza. Y desea que la Universidad tenga laboratorios, museos y fundaciones.

En 1830, con diez años de experiencia en misiones judiciales, publica el "**Traité des Exhumations Juridiques**", que tuvo un gran éxito.

De los cinco libros básicos que hemos citado, se hicieron, sólo en el período de la vida de Orfila, 23 ediciones francesas y 17 traducciones a diversos idiomas (8 al español).

En estos años 30 Orfila tiene muchas satisfacciones y honores: es el sabio de moda; los poderes públicos cuentan con él; la prensa le rinde constantemente homenaje.

En 1831, su antiguo amigo el hoy famoso pintor Lacoma hace su retrato, de pie, para la Academia de Medicina.

Desde la revolución de los Borbones, es ayudante del Decano Dubois. En abril del 31 éste pide a Orfila que le acompañe a visitar al Ministro del Interior, sin decirle de qué se trata. Dubois pide al Ministro que nombre Decano a Orfila. Tenía entonces 44 años. Este cargo lo desempeña 17 años. Ahora, además de científico y profesor, ha de ser organizador y administrativo.

Como Decano desarrolla una labor fecunda: crea hospita-

les, funda museos, reforma la enseñanza y aprieta a todos, alumnos y profesores. Hace que se prohíba el ejercicio de la medicina a una nube de iletrados e ineptos. En el 39 propone suprimir a los "*officiers de santé*", para obtener cuyo grado bastaban 6 meses de trabajo bajo la dirección de un médico.

Alarga a 5 años la carrera de Medicina, que era de 4. Introduce exámenes de fin de curso, pone condiciones severas para el nombramiento de profesores, pero en cambio consigue que sus sueldos pasen de 400 francos/año a 1.500 francos/año.

Con cien años de adelanto dicta una serie de medidas que suponen las bases del Colegio de Médicos.

En el 47 presenta al Ministro un informe que en realidad es un plan relativo a la enseñanza y al ejercicio de la Medicina.

En el 33 se había abierto el pabellón de disección; en el 34 se inaugura el "*Hôpital des cliniques*".

Sucesivamente se abre el jardín botánico, el museo anatómico-patológico, el museo Orfila, que no se acabará hasta el 44-45, y esto gracias a sus donaciones personales.

El año 34 parece marcar el apogeo de su gloria. Se habla incluso de él como posible Par de Francia. Es miembro del Consejo General de Hospitales, miembro del Consejo Municipal de París (XIème) y miembro del Consejo General del Sena. En el 34 entra en el Consejo Real de Instrucción Pública.

Tiene condecoraciones de Brasil, Bélgica, Rusia, y es Comendador de la Legión de Honor.

Da pruebas de una enorme capacidad de trabajo para hacer frente a todas sus ocupaciones y a su vida social. Lleva un programa, con anticipación de 6 meses, en el que ha previsto, día a día, lo que tiene que hacer. Observa una extraordinaria puntualidad.

También tuvo enemigos y críticas. Orfila no habría sido grande si no hubiese tenido detractores y envidiosos. Raspail no le perdona su derrota como perito en el célebre proceso Mercier, y, sobre todo, el choque sobre el proceso Lafarge, episodio típico del romanticismo, que no hay tiempo para tratar aquí.

Muchos se han ocupado de él, entre ellos el coronel Rubió y Bellvé, tan vinculado a Menorca.

Fabre compuso la poesía satírica "*L'Orfiliade*". Orfila es objeto de ataques de revistas satíricas y de la prensa diaria, especialmente en 1836.

Pero su fama era muy sólida, y se había popularizado mucho, debido en gran parte a los procesos célebres.

En el 46 hace otro viaje a España. Quizá esta es la última de sus grandes alegrías. Visita Menorca, y recorre gran parte de la Península. Sevilla, Madrid y Cádiz le nombran Académico. La reina Isabel II le otorga el título de doctor. La prensa española le aclama y en el fondo se trata de otro viaje triunfal.

Pero en el 48, la Revolución estalla de nuevo en Francia y desaparece la llamada "*Monarchie de Juillet*".

No olvidemos que Orfila ha sido siempre un partidario de los Borbones y nunca ha ocultado su forma de pensar. Y respecto a Luis Felipe de Orléans, era su amigo personal. Por eso, al llegar el que sería Napoleón III, se le cesa como Consejero de los Hospitales, y se le pide que dimita como Decano de la Facultad, o se le cesará también. Se niega a dimitir. El 1-III-48 se le destituye, y más de 1.500 alumnos organizan una manifestación de protesta.

Pasa momentos amargos; el sucesor Bouillaud, ataca la gestión de Orfila y revisa las cuentas de la Facultad. Después de tres meses de investigación, las cuentas resultan perfectas. Orfila sale inmaculado, y poco después se destituye a Bouillaud.

En el 51 es nombrado presidente de la Academia de Medicina, que no hace política.

Ha ido desarrollando una serie de obras filantrópicas. Unas son colectivas, como la Asociación de Médicos del Departamento del Sena que da una ayuda a los médicos ancianos **que lo necesitan**. Orfila fue el Presidente-Fundador. Instituye premios en el Instituto de Francia para jóvenes doctores, para lo cual constituye un capital, que cede él personalmente, de 28.000 francos.

Y hace una serie de donaciones, también de su propio

peculio, que suman la cantidad entonces muy fuerte de 121.000 francos.

A la salida de un Consejo de Administración de los Ferrocarriles del Norte, el 5-III, contrae la pneumonía de la que muere una semana más tarde, el 12-III-1853. Fue su única enfermedad. 8 días antes de su muerte dio su última lección en la cátedra de Química.

V. 2 - SU CARACTER.

a) ORFILA, ¿AFRANCESADO?

Se ha reprochado a Orfila el que se hiciera ciudadano francés. Hemos oído acusarle de "*afrancesado*".

Claro que los españoles no podemos aprobar su cambio de nacionalidad.

Però, si queremos ser objetivos, hemos de reconocer que en su caso concurrieron una serie de causas excepcionales.

¿Qué causas son estas?

El ambiente de Menorca en el XVIII, que antes hemos pintado, estaba muy abierto a las corrientes internacionales.

Fenómeno que se acentúa, tanto al intensificarse el tráfico naval, como por el hecho ya citado de sufrir seis cambios de nacionalidad en menos de 100 años.

Dentro de su ciudad natal, la familia Orfila, tal como la hemos perfilado, era especialmente cosmopolita por las actividades a que se dedicaba.

Y sus tres preceptores extranjeros influyeron mucho en él, especialmente el último.

En resumen; por nacimiento, herencia y formación; en la mente de Orfila, desde la misma infancia, los conceptos de europeísmo y de universalidad tienen un peso específico superior al de la mayor parte de sus contemporáneos españoles.

Recordemos que, muy joven todavía, llega a París pensionado. ¿Nos hemos parado a pensar el efecto que produjo en este muchacho aquella soberbia ciudad de principios del XIX?

Las diferencias entre el París de entonces y la mayor parte

de las capitales europeas de la época eran mucho mayores que las de hoy. No sólo en el aspecto exterior de la villa, sino sobre todo por la vida científica, por la concentración de sabios y profesores de primera fila, por la serie de descubrimientos, por las ediciones de libros especializados, etc.

París, en aquel momento, además de una ciudad muy hermosa, era el primer foco científico del mundo. Y había decidido ser un hombre de ciencia de talla mundial.

Pese a todo esto, con una seriedad comercial que le viene de casta, cuando termina su formación en París ofrece sus servicios a la Junta de Comercio de Barcelona, que era quien le había pensionado.

Pero la Junta, después de nuestra Guerra de Independencia, se encontraba económicamente hundida. Y no pudo dar la cátedra que proyectaba.

Esta fidelidad a la palabra dada es un rasgo bien definido en su carácter, y de ello dará pruebas a lo largo de su vida. Suya es la frase, a propósito de un tema muy distinto al que ahora estamos hablando:

“Un homme d’honneur tient d’autant plus la parole qu’il a donnée qu’elle a augmentée de prix”.

Al mismo tiempo que la Junta de Comercio no acepta su ofrecimiento, Fernando VII le ofrece una cátedra en Madrid. Pero la desdichada respuesta que el primer ministro da al programa que presenta Orfila, cierra esta posibilidad.

En cambio, París sí le acepta. Es más, le ofrece un porvenir científico excepcional.

Hay otro aspecto que es muy importante para él: no sólo el París de la ciencia le ofrece su amistad y apoyo; también le ha abierto sus puertas la alta sociedad.

¿Y en qué otro sitio, sino en París, puede codearse con un Wellington, con un Talleyrand, con un Metternich?

Una de las principales causas que, a mi modesto juicio, influyen en que Orfila abandone la nacionalidad española, es el movimiento casi general de la clase médica más destacada de

España contra el absolutismo de Fernando VII, entre los años 1814 a 1820.

Este fenómeno, con todo detalle, se describe en el libro titulado "**Medicina y sociedad en la España del siglo XIX**", con prólogo de Laín Entralgo, que publican en Madrid, en 1964, López Piñero, García Ballester y Faus Sevilla.

Orfila no ignoraba los sentimientos de la mayoría de los médicos españoles más brillantes de la época, que llevaron al exilio a muchos de ellos; y a una vida contrariada a gran parte de los demás. Y en su autobiografía alude claramente a esta causa como una de las razones que le llevan a quedarse en Francia.

Y como razón final, pero no la menos poderosa, estaba casado con una francesa.

Por lo tanto, antes de acusar a Orfila de afrancesado, deberíamos reflexionar si no fuimos nosotros mismos los que, en parte, le empujamos a ello, al mismo tiempo que Francia le abría sus puertas de par en par.

b) ORFILA, ¿HOMBRE DE SUERTE?

Sí; Orfila tiene en todo a la fortuna de su lado. Pero no por un golpe de azar, sino a costa de una larga lucha para conquistarla.

Destaca entre sus compañeros de curso, pero no sólo por su inteligencia, sino porque estudia más que nadie.

Si los frutos de sus experimentos son concluyentes, es porque pone en ellos toda su probada meticulosidad, todo el tiempo necesario, además de su claro juicio.

Y si canta de maravilla, su trabajo le costó a este ex-tartamudo.

La idea de lo que se puede conseguir gracias al trabajo tenaz la tenía bien clara y nos dice en sus memorias:

"Je crois, en vérité, que l'homme parfaitement décidé et tenace peut à peu près tout ce qu'il veut".

Más que hablar de su suerte, deberíamos hacerlo de su férrea voluntad.

Quizá esta sea una de las más importantes consecuencias que Orfila nos quiso transmitir a través de sus memorias: que tenemos que trabajar, trabajar y trabajar.

Y probablemente para nosotros los españoles, este consejo de Orfila sea especialmente útil.

c) ESTUDIO GRAFOLOGICO DE ORFILA

Para hablar de su carácter, me pareció necesario un estudio grafológico. El Presidente de la Sociedad Española de Grafología y diplomado en Grafopsicología por la Universidad Complutense D. Mauricio Xandró, tuvo la amabilidad de hacerlo, en un brillante trabajo que aquí sólo podemos extractar.

Los escritos que le facilité corresponden a la época en que Orfila tenía unos sesenta años, lo que da de él un panorama más general y de síntesis que si hubiéramos elegido los de su juventud.

Se deduce de dicho estudio:

- 1.—Una titánica **ambición** intelectual, y avidez por alcanzar las cumbres de la ciencia.
- 2.—Una mente clara que le lleva, por el camino más corto, al conocimiento y la comprensión de las cuestiones.
- 3.—Es reflexivo. Pero, a la hora de la decisión, su natural impaciente le hace acortar las reflexiones para conseguir cuanto antes lo que desea.
- 4.—Tiene un perfecto equilibrio entre cabeza y corazón, lo que le da una visión objetiva de las situaciones. Otro extraordinario equilibrio entre espíritu y materia.
- 5.—Su inteligencia es lógica, pero, de cuando en cuando, las intuiciones surgen inesperadamente como destellos.

- 6.— Aunque es algo reservado, sabe hacer cordiales sus relaciones con los demás. Vuelca su personalidad hacia el mundo que le rodea. Es constante en sus afectos. Los amigos que hace le acompañan para siempre.
- 7.— Si su inteligencia le ha dotado excepcionalmente, es su férrea voluntad la que convierte en éxitos sus proyectos. Esa actitud decidida le lleva a poner en práctica inmediatamente lo que se propone, hasta llegar al fin, a menudo perdiendo la noción del tiempo y hasta de su capacidad física.
- 8.— Espíritu independiente; no le agrada que le manden. Rebelde a los criterios ajenos cuando cree tener razón.
- 9.— Una enorme seguridad en sí mismo.
- 10.— Es enérgico. Detesta estacionarse. Se esfuerza constantemente en aumentar sus conocimientos.
- 11.— La verdad le acompaña siempre, aunque a veces la deforma ligeramente, o la silencie si es desagradable.
- 12.— Es fiel a la palabra dada y cumplidor de sus compromisos.

Debo mencionar que, cuando hizo su estudio, y todavía hoy al redactarse estas líneas, D. Mauricio Xandró no conoce el texto de mi conferencia.

d) AMORIOS.

Mi buen amigo el bibliófilo D. Ignacio Montobbio, cuyo amor a Menorca se ha traducido, entre otras cosas, en la creación, a lo largo de muchos años, de una importantísima biblioteca menorquina, me telefoneó desde Barcelona. Me dijo que un librero-antiquario de Madrid había vendido un paquete de cartas de amor de Orfila. Me preguntó si era yo el comprador. Para desgracia mía, no era así.

Me puse en contacto con el librero. En efecto, había hecho esta venta, hace ya años. No recordaba, o consideró por ética

que no debía recordar, a quién iban dirigidas, ni en qué época se escribieron, ni a quién las vendió. Sólo me dijo que las cartas del paquete, atado con una cinta, contenían párrafos en francés y otros en castellano.

Con tan incompleta información, muchas son las hipótesis que pueden lanzarse, desde un amor de estudiante nacido en España y muerto con la distancia, hasta una relación surgida en París con alguna española que acudiera allí por una temporada, probablemente antes de que Orfila se casara.

Otro afecto profundo nace en Orfila, ya casado, alrededor de 1817, por una dama excepcional, cuyo nombre él oculta en su autobiografía.

La que él llama "*duchesse de X (...)*" era una de las personas que seguían sus lecciones en el Athénée. Nos la pinta así:

"Jeune, belle, spirituelle, aimable, d'une instruction solide et possédant une fortune de plus de cinquante millions de francs (...)"

Orfila atendió 18 meses a esta enferma incurable, hasta que ella se fue de París. Murió muy joven.

De las memorias de Orfila no se deduce un amor, sino un profundo afecto. Pero si sólo era una gran amistad, ¿por qué oculta su nombre?

El doctor Santiago Lorén, ginecólogo y gran escritor, presentó como tesis doctoral su conocido libro sobre Orfila, profundizando con destreza en su obra y vida. Recientemente ha publicado una historia novelada de Madame Lafarge.

Todo esto hace que, en mi modesta opinión, las ideas de Lorén tengan mucho peso, en cada una de sus bien meditadas frases.

Nos dice:

"Un idilio romántico surgió (...) entre el joven doctor y una de sus pacientes (...) Pero no pasó nada, porque el mal de la joven enamorada de Orfila era incurable, y así fue como mateo recuperó su equilibrio (...)"

En resumen; es posible que estemos ante un caso típico del romanticismo de la época.

VI.— FINAL.

He escrito estas líneas cerca de mi viejo reloj de pared, que, durante generaciones, ha medido el tiempo en la casa de los marinos-comerciantes Vanrell, muy próxima, en la misma acera, a la de los padres de Orfila, en esa calle que nosotros llamamos todavía "*es carrer de ses moreres*".

El sonido de este reloj, uno de mis primeros recuerdos de infancia, me advierte ahora que el tiempo, en toda conferencia, está forzosamente limitado.

En la mía no he logrado incluir todo lo que debe decirse sobre el perfil humano de este ser excepcional que es Mateo Orfila, al que más se admira cuanto más se estudia. Este es un tema para llenar un libro, no para exponerlo en una charla.

Por eso, además de daros las gracias por vuestra paciencia, he de pedir os disculpas por haberos presentado un trabajo incompleto.

Por extraordinarias que hayan sido la personalidad de Orfila, y su enorme labor, no habrían servido de gran cosa si, tras él, otros no hubieran aplicado sus enseñanzas, asumiendo un papel menos brillante, pero imprescindible.

El paso que abre un rompehielos no tiene sentido si no sirve para que otros buques, menos espectaculares, naveguen por él.

Por esto, quiero dedicar mis últimas palabras a los que trabajan en lugares o en ambientes que nunca les permitirán alcanzar la gloria de un Orfila.

A los que, fieles a su juramento, aún sabiendo que ninguna calle llevará su nombre, que no se les ofrecerá ningún decanato, luchan con entusiasmo por salvar vidas. A esos, a los que quizá debemos la nuestra, muchas gracias.

INDICE

- I.— INTRODUCCION.
- II.— LOS ORIGENES.
- III.— LOS ORFILA Y PUIGDORFILA DE BALEARES.
 - III - 1.— RAMA MALLORQUINA.
 - III - 2.— RAMA DE MENORCA.
- IV.— LOS ORFILA DE BINTAUFA.
- V.— MATEO ORFILA.
 - V - 1.— SU VIDA.
 - V - 2.— SU CARACTER.
- VI.— FINAL.

**EXTRACTO DE UNA CARTA DE Mr. ALEXANDER SMALL
CIRUJANO ADSCRITO AL REGIMIENTO DE ARTILLERIA
EN MENORCA, A SIR JOHN PRINGLE, BART.
P.R.S. FECHADA EL DIA 8 DE AGOSTO DE 1.775 EN EL
CASTILLO DE SAN FELIPE**

VICTORIANO SEOANE

INTRODUCCION

Todos cuantos datos podemos ofrecer a la consideración del amable lector, servirán indudablemente para ir ampliando el conocimiento del ambiente en que se desenvolvían nuestros antepasados. La carta, cuya traducción sigue a este comentario, es un documento inédito, en la que un médico de Su Majestad Británica, destinado en el Castillo de San Felipe, pone el dedo en la llaga de lo que era en aquel entonces el azote de las fiebres llamadas "tercianas". Analizando las posibles causas de la enfermedad, las localiza en las zonas húmedas; en eso llevaba razón, ya que el mosquito que las propagaba se criaba en los estanques, que tan profusamente se encontraban en sus alrededores. Los vegetales y frutos eran muy apreciados y solicitados por una considerable población que sumaba a la del Castillo de San Felipe, las del Arrabal, Mahón y las de las flotas que en el continuo ir y venir del puerto de Mahón, lo hacían el más frecuentado del occidente del Mediterráneo. En cuanto a la construcción de edificios, son interesantes sus observaciones, ya que en las casas construidas con piedra caliza hoy en día se pueden observar los mismos inconvenientes para la salud. Casas de esa época las hay bastantes aún en pie y habitadas y si bien se han ido modernizando, aumentando sus condiciones salubres, a medida que ha ido progresando el nivel de vida, también es verdad que aún encaladas o protegidas sus paredes y suelos con materiales modernos, los albañiles saben de la imposibilidad de eliminar el "salobre". Más tarde, una vez descubierto el origen de las "tercianas", quién sabe si nuestro médico inglés Mr. Small, culparía hoy en día a tales defectos de las casas construidas con

“cantoons”, de la artritis o artrosis. He de manifestar que sólo el interés por la historia de mi querida Isla durante el siglo XVIII, me ha movido a traducir esta carta, la cual considero como una modesta colaboración a la historia de la medicina isleña. Su lectura no revela nada nuevo, pero a los menorquines amantes de nuestra historia, nuestra amena historia, si les recrea habré logrado mi objetivo, pero es que además conocer nuestra historia ayuda mucho a conocernos mejor.

Muchas gracias.

“Ruego a Vd. perdone esta molestia, ya que debo añadir algunas conjeturas, las cuales son un complemento a las dadas ya por el Dr. Cleghorn sobre esta Isla. Vivo cerca del Glacis y los artilleros están alojados en la plaza dentro del Castillo. Un poco más allá de la plaza está nuestro hospital. El atender a estos dos lugares no me produce más que un saludable ejercicio. Los civiles empleados en Artillería, que están bajo mi cuidado, viven cerca, muy cerca, en las ruinas de la ciudad de San Felipe. Las llamo ruinas, restos, porque muchas de las casas fueron destruidas durante el último asedio y permanecen así, habiéndose decidido que la ciudad será trasladada a una gran distancia del Castillo. El nuevo lugar se ha decidido situarlo cerca de la English Cove (1), a un lado del puerto con cuarteles para dos regimientos, junto a algunas casas que ya están construidas. Tanto la nueva como la vieja ciudad, están construidas en lugares muy secos, sobre roca sólida, donde no hay una sola gota de agua estancada, ni cerca de la superficie del suelo; el agua que los habitantes usan es, o bien de lluvia, guardada en cisternas, o bien de los pozos, sacada de unos 20 a 50 pies (2) de profundidad; no hay marismas tanto cerca de la ciudad como en esta parte de la isla.

El castillo de San Felipe está situado, o bien sobre roca cortada o en un promontorio, cuyas dos terceras partes están lavadas por el mar, estando abierto a los vientos procedentes de él en las dos terceras partes del compás. Como sea que no hay mareas, no existe en la orilla zona resbaladiza de algas, que en otros lugares despide fuertes olores pútridos en la marea baja; si hubiera mareas, nuestra costa, que es una continua roca, no tendría substancias en putrefacción. En verdad que las rocas están muy limpias de suciedad y que después del fuerte viento que ha elevado las aguas y las ha transportado en las cavidades de las rocas, hoyos, secan transformándose en pura sal blanca.

Durante los meses calientes de julio, agosto y septiembre,

(1) “Cala Inglesa”, ahora Cala Fonts.

(2) De 7 a 17 m., aproximadamente.

la estación insana, el aire se ventila, bien sea por el viento, que pasa sin obstáculos sobre la isla, o bien por las brisas marinas. El aire sobre la tierra se enrarece por los rayos del sol que en contacto con la tierra caliente, necesariamente da lugar a la corriente de aire más fresco y con más densidad, en contacto con el agua del mar. Entonces, en tal situación, ¿dónde debemos buscar las causas de las "tercianas", llamadas aquí y tan temidas durante los meses calientes? Dos causas parecen ofrecérsenos; una es obvia, la otra más remota. Los vientos del Sur son los temidos aquí, ya que ocasionan un cansancio general o dejadez y son portadores de los aires de Africa; teniendo en cuenta la distancia entre esta Isla y Africa, creo escasamente, que el aire pueda traer tan lejos sino solamente el calor, teniendo en cuenta la estación del año. Gibraltar está más cerca de Africa y más al sur que donde nosotros estamos y no está afectado por las tercianas, así como otros lugares de la isla. Las causas por lo tanto deben ser buscadas en el lugar. En tal situación, tal como he descrito, Vd. debe pensar, que aquí faltan la sombra y los buenos vegetales. Sobre la roca seca, debe suministrarse la humedad de forma artificial, especialmente en un país donde raramente se da la lluvia desde mayo a octubre. No es asunto fácil conservar en la debida moderación el uso de cualquier experiencia que se nos muestre ser necesaria (3).

Si poco es bueno, se acepta que una gran cantidad sea mejor, por lo tanto, creo que sucede con nosotros sobre el uso del agua en nuestros huertos. Con el fin de tener un huerto, es necesario aquí tener horadado un pozo. El sacar el agua da trabajo a un asno y como el trabajo no es muy duro, la bestia, que trabaja constantemente, sube mucha agua. El agua se almacena ya que al salir es más fría que la temperatura del aire, conservándose en aljibes, durante algún tiempo, hasta que adquiere la temperatura del ambiente, siempre expuesta al sol y entonces está a punto para que la vegetación la acepte mejor

(3) Aquí el autor hace una llamada sobre el exceso de suministro de agua en los regadíos.

que si le es suministrada inmediatamente cuando es sacada del pozo. Una vez obtenida bastante agua, es esparcida copiosamente en los huertos. Supóngase a Vd. mismo, en esa estación del año, sobre una seca y tostada roca y que se le hubiese dicho que hasta Mahón, durante todo el camino era la misma roca, que está a una distancia de dos millas y que tuviera que ir andando un atardecer. ¿Esperaría Vd. ser acompañado, durante todo el trayecto, sobre roca, por las serenatas del croar de las ranas?

” Eso es literalmente lo que sucede. Los huertos que hay a cada lado de la carretera están muy regados, donde las ranas nacidas en los aljibes que contienen el agua se hallan esparcidas por todos los lugares disfrutando del ambiente y hasta llegan a subir a los árboles. Esto nos indica que aún en los árboles existe tal humedad, debido a la que asciende del suelo, que la atmósfera se hace agradable a las ranas. Donde la tierra es tan abundantemente regada y sembrada tan espesamente con suculentos vegetales, muchas partes de éstos, así como los insectos que de estos vegetales se alimentan, están expuestos a una fácil putrefacción; los vapores pútridos son exhalados especialmente en el atardecer y durante la noche, cuando el viento es nulo para airearlos. Una atmósfera muy cargada de humedad y una conveniente distancia al mercado para los vegetales, hacen que los habitantes respiren estos aires putrefactos.

Séame permitido decirle que al darle esta opinión no es cosa teórica. En la parte norte de San Felipe (4) hay una carretera que limita por el norte con una pared, llamada Line-wall (5) que el Dr. Huck, debe recordar así como sus alrededores. A lo largo y cerca de esta pared hay muchos huertos, los cuales extienden públicamente estos insanos olores y el efecto es que las casas del lado sur de esa carretera, pienso cara al norte, creo que las más altas, se les llama de la “hilera podrida”, su nombre debe ser debido, como se cree, a los vapores que se elevan de

(4) No hace mucho había una noria que se le llamaba Santa Miseria.

(5) Pared medianera.

esos huertos; no obstante las casas situadas en el lado sur de la villa, pienso que a poca distancia, son mucho más saludables y creo que es debido a que están más expuestas al calor del sol. Otros datos deben ser tenidos en cuenta y la experiencia nos enseña que se ha observado es muy perjudicial para la salud permanecer expuesto a los aires del atardecer cerca de Mahón o San Felipe, cerca de estos huertos, donde abundan tanto, mientras que los campesinos yacen en sus viñedos (6), noches enteras, sin ser atacados por la enfermedad, donde las vides están a merced de la naturaleza para la obtención de la humedad.

Nos parece que mientras el calor y la sequedad del clima hacen este método de cultivo necesario, ya que al mismo tiempo se requiere un gran suministro de vegetales y frutos, estas enfermedades son inevitables. Pero el Señor de Chateau-vieux, un magistrado de Génova, ha apuntado un prometedor remedio a él sugerido por algunos de sus propios experimentos en agricultura.

La segunda causa general de las tercianas me fue expuesta por el Dr. Munro, médico de esta isla, un caballero muy inteligente y muy observador de cada cosa relativa a su profesión.

Las rocas de esta isla consisten principalmente en dos clases de piedras, una demasiado dura que pocas herramientas pueden trabajarlas y otra demasiado floja, que es fácilmente moldeable. Se parece a la piedra de Bath y se le llama piedra de Canton. La primera es impermeable a cualquier fluido, pero la otra, chupa, o se empapa con la humedad, como la piedra de filtro.

Supe, hace unos años, lo que sucedió con la piedra de Bath. Mr. Allen cubrió las casas de sus obreros con piedras planas traídas de la cantera y cortadas a un apropiado grosor (7). Dije a uno de los habitantes, que sus casas estaban muy sólidas

(6) Situando una punta del compás en Mahón y otra en San Felipe y haciéndolo girar hasta Cap d'En Font, toda la parte de círculo comprendido en este arco de circunferencia eran viñedos.

(7) Quarts.

mente cubiertas (8) eran, supuse, muy acogedoras y me sorprendió cuando me dijo que eran todo lo contrario; cuando el tiempo era lluvioso, el agua penetraba a través de las piedras y cuando helaba, el interior de los techos estaban cubiertos con hielo, por lo que las habitaciones superiores eran de poco uso para ellos. Estas diferentes cualidades de las piedras en esta isla, no son tal vez, suficientemente experimentadas.

Cuando las casas están construidas con roca dura, todo el interior se nivela y en ese suelo los pobres habitantes viven. Como sea que este material acumula más frío que otras sustancias menos sólidas y tarda mucho en adquirir la temperatura del aire, consecuentemente está frío, atrae la humedad del aire y la retiene por mucho tiempo en su superficie. Con el fin de liberarse del frío que da la humedad, si los habitantes pueden esforzarse en comprar una estera, cubren el suelo con ella; debajo queda la humedad, se produce tal grado de moho que deja la casa más insana y reduce a los habitantes a un estado tal que están a punto de adquirir cualquier enfermedad, especialmente las tercianas, la cual se extiende por contagio. Como sea que la humedad permanece en este material durante una temporada, si tiene sistemas de drenaje, sus malos efectos son fácilmente prevenidos conservando un fuego ardiendo o cubriendo el suelo con losas o tablas.

Cuando las casas están construidas con piedra porosa de cantoon puede la lluvia caer sin empapar, pero si la empapa y no tiene sistema de drenaje, permanece en la piedra, llegando la pudrirse, exhalando continuamente y entonces es muy perjudicial para la salud. Debo dejar constancia de varias familias que han muerto como consecuencia de tales humedades putrefactas, pero terminaré con un ejemplo claro, porque llegó a ser objeto de comentario general.

A una pequeña distancia al norte de la "Line-wall" fue construida una casa de diversión. La gente que la habitó se puso

(8) Las viviendas humildes estaban cubiertas de cañizos y tejas.

muy enferma y en unos pocos años, dos o tres familias murieron en ella. Esta casa, según me dijeron, está construida en piedra de cantoon, los huecos llenados con restos de este material y está rodeada por huertos continuamente regados, algunos de los cuales están situados más altos que el piso de esta casa, lo que significa que la piedra recibe el agua del riego. Con el fin de salvar este inconveniente, fue elevado el piso y salía un hedor, por el cual los obreros a duras penas podían trabajar y todos los metales cambiaron de color. La gente se impresionó con tal fuerte perjuicio contra la casa, que permanece deshabitada e inservible. Lo mismo ha sucedido en otras viviendas, en donde el mismo hedor y otros indicios de putrefacción, fueron encontrados, como en el primer caso.

Yo puedo aún, gracias a Dios, decir muy poco de la enfermedad de este país, por lo que continúo muy sano. He comprobado por dos veces cuan aprisa unas tercianas, anulan una constitución, cuando los pacientes han sido sujetos de frecuentes ataques. El Dr. Munro, me dice que además de mirra zij. a cort. Peru zj. es la mejor medicina que él conoce en este caso. He tratado en ambos, con parecido éxito, por lo que no puedo decir nada concreto hasta el invierno. Uno de ellos estuvo muy afligido con dolores en la parte baja del vientre, aun cuando la fiebre le dejó. Le di calomel gr. VL Pulv. Rhei gr. XV en un sello y lo repitió a apropiados intervalos, cuatro veces. El cree que su actual estado de salud se debe a ello, ya que igual está mi otro paciente de la misma medicina. He encontrado el calomel peculiarmente beneficioso para varios niños que tienen crisis periódicas, principalmente durante la noche”.

VIDA DE L'ATENEU

CATALINA SEGUÍ DE VIDAL

Abril - Maig - Juny

L'activitat de l'Ateneu corresponent als mesos indicats es pot resumir així:

Conferències.

Joan Colom Naval, Professor d'Hisenda Pública de la Universitat de Barcelona i Diputat del Parlament Espanyol pel PSC-PSOE: **"El cost de l'autonomia"**.

Gerardo Iglesias, Secretari General del Partit Comunista: **"El P.C. ante la situación política y su recuperación"**.

Luis Otero, ex-comandant i fundador de l'U.D.M.: **"La situación internacional de la política de bloques. España ante la OTAN. Paz y Desarme"**. (Aquest acte va esser organitzat per la Coordinadora per la Pau i el Desarmament).

Josep Subirats Piñana, Conseller-President de la Secció de Fiscalització del Tribunal de Comptes: **"Funció fiscalitzadora del tribunal de comptes"**.

Ramón Cavaller Triay, gastrònom i articulista de premsa: **"Cuina menorquina"**.

Gabriel Camuñas, Diputat al Congrés per Aliança Popular: **“Política del Gobierno en los medios de comunicación”**.

Alfredo Tamayo, Dr. en Filosofia i Teologia, Professor de la Universitat de San Sebastián: **“Euskadi: presente y futuro”**.

III Cicle de Filosofia: **“El Mediterráneo”**:

Alberto Saoner, Professor de Filosofia de la Universitat de Palma: **“El Renacimiento como ruptura”**.

Camilo J. Cela Conde, Cap del Departament de Filosofia de la Universitat de Palma: **“El Mediterráneo como cuna de nuestra civilización”**.

Projeccions de Cine-Club.

“La presa”, “Cabeza borradora”, “Las vacaciones de Mr. Hulot”, “En la ciudad blanca”, “En algún lugar del tiempo”, “El estado de las cosas”, “Ragtime”, “La buena boda”, “Luz de gas”, “Passion”.

Presentación de novetats bibliogràfiques.

“Cor de pàgina esbrellada”, d'En Ponç Pons.

“L'ull de Taüll”, llibre de pomes II Premi de Poesia Ciutat de Reus 1982, del poeta-capellà Mn. Climent Forner.

“Tramuntanades”, d'En Josep M.ª Salom, Professor d'E.G.B., Premi Ateneu de Maó 1979. Publicat a la “Revista de Menorca” quart trimestre 1983.

Exposicions.

Vicenç Galindo: aquarel·les de Maó.

Bernat Carrot, Professor de l'I.F.P. Maó: aquarel·les.

Elisenda Barrera i Consol Naranjo: linòleums i aquarel·les, olis i gravats.

Alumnes de l'Escola Municipal de Dibuix de l'Ateneu: selecció dels seus treballs.

José Bonilla, membre de l'Agrupació Fotogràfica de Guadalajara: fotografies.

Grup Filharmònic.

Concert mensual habitual i **“Concerts de Pasqua”** que oferiren, conjuntament amb la **“Capella Davídica”** ciutadellenca, a les diferents poblacions de l'Illa.

També s'han celebrat durant aquest trimestre:

- el V curset d'iniciació a la Informàtica;
- una projecció de diapositives d'En Paco Pons i En Vicente Marco;
- la projecció de la pel·lícula **“Generación perdida”**, seguida de col·loqui, organitzat per la **“Coordinadora per la pau i el desarmament”**, i
- el II **“Recull de Cinema Amateur”**, amb la projecció dels següents documentals: **“Naufragi del General Chanzi”**, de N'Antoni Picó; **“Passeig pel Nord de Ciutadella”**, d'En Joan Al·lés; **“Ciutadella nostra”** (Segona part), de N'Antoni Salvador; **“Menorca”**, d'En Josep Llufríu; **“S'herència d'un Rector”**, d'En Jesús Carreras; **“Càndid II”** d'En Paco Pons; i **“Las ruinas circulares”**, del Grup **“7 d'Aló”**.

Així mateix, a finals de maig es fallaren els premis del XXIII **“Saló de Primavera”**, corresponent la **“Medalla d'Honor”** a l'escultor **Luis Blanco Magadán** per la seva obra **“Ullastre”**. Es declarà deserta la **“Primera Medalla”** de la Secció d'esculptura i arts decoratives; la d'olis i aquarel·les va esser per José R. Torrent, per l'obra titulada **“Venta callejera”**; i els dos dibuixos d'En Pere Pons titulats **“Sobre el pan”** i **“Cosas de ayer”** mereixeren la **“Primera Medalla”** de la Secció de dibuix i gravat. El Jurat (1) atorgà també dues mencions especials, una a l'aquarel·la d'En Marcel Villier **“Un dia de calma”**, i l'altra al dibuix **“Arboles”** de N'Alejandro Blanco.

Per altra banda, es convocaren també abans de final de curs els XXIII PREMIS ATENEU.

Finalment, dia 28 de maig tingué lloc l'Assemblea General

de Socis que acordà una derrama especial de 200 ptes. mensuals durant un any, per poder fer front a les obres de renovació de la biblioteca. Es procedí igualment a la mateixa reunió a la renovació reglamentària de la Junta Directiva (2).

(1) Formaren el Jurat: En Salvador Castelló, Catedràtic de Geografia i Història de l'Institut de Batxillerat "Joan Ramis i Ramis" de Maó; En Salvador Camarasa, Catedràtic de Dibuix del mateix Institut; En Rafael Güerri, Professor de Delineants de l'Institut de Formació Professional de Maó; En Pacífic Camps, guanyador del "Saló" a la passada edició; i En Hans Roters, Vocal de Belles Arts de l'Ateneu.

(2) Els càrrecs que reglamentàriament es van passar a votació i les persones que els ocuparan són: Vicepresident: Pedro Jaime Bosch Barber; Bibliotecari 1.er: Josep Manguán Martínez; Bibliotecari 2.^{on}: Antonio Salas Cardona; Secretari 2.^{on}: Santiago Florit Gomila; Vocal de Filatèlia i Numismàtica: Juan Cardona Mercadal; Vocal de Música: Alvaro Cardona Bendito; Vocal de Cine-Club: Gaspar Bisbal Bals; Vocal de Foto-Club: Francisco Pons Gimier; Vocal d'Història: Andreu Murillo i Tudurí. Tots els càrrecs ho són per dos anys, a excepció del Bibliotecari 2.^{on} que ho és per un. És de nova creació la vocalia d'Història.

